

RATO

Lukijalle..... **3**

Lappilainen työväenperintö..... **4**
MARITA VIINAMÄKI

Elämää Tapiolassa – Aallon arkkitehtuuria asukkaiden näkökulmasta.....**9**
CHARLOTTE MALAPRADE

”Rovaniemen filiaali” – Alvar Aallon sivutoimisto..... **12**
ANNA-MAIJA ALAJÄÄSKÖ

Lapissa tarvittiin lastenkoteja..... **18**
TIINA HARJUMAA

Lapin maisemia ruotimassa.....**22**
**MERVI SAVOLAINEN JA
MATLEENA MUHONEN**

Kivikot selvityksen kohteena..... **26**
JUKKA RÄISÄNEN

Jäämeren entinen Suomi – turistimatalla Petsamossa..... **28**
SUVI HARJU

Leuku, saamelaisten tärkeä työkalu **32**
ANSSI RUUSUVUORI

Inarin saamelaismuseon avaamisesta 50 vuotta.....**36**
ARJA JOMPPANEN

Kultamuseo 40 vuotta..... **42**
HANNA MATTILA

Etulinjan erämies..... **46**
HANNU KOTIVUORI

Moniaistinen telta muistelutilana **50**
HANNA KYLÄNIEMI

Saksalaismuisto Sompiosta..... **54**
LAURI HIHNAVAARA

Utisia..... **55**

Tämän numeron kirjoittajat.....**62**

RAITO

Maakunnallinen museolehti

31. vuosikerta

Julkaisija

Lapin maakuntamuseo

Pohjoisranta 4

96200 Rovaniemi

Toimituskunta

Hannu Kotivuori, Hanna Kyläniemi,

Päivi Rahikainen ja Jukka Suvilehto

Vastaava toimittaja

Hannu Kotivuori

Toimitus ja tilaukset

Päivi Rahikainen 016 322 2791

Graafinen ulkoasu

Studio Karkulahti

Taitto

Ulla Etto

Paino

Erweko Oy, Rovaniemi

Painos

900

Kannen kuva

Rovaniemen Korkalorinteen lämpökeskus muutettiin asuintaloksi 1990-luvun lopulla.

Toiseen kerrokseen antaa lisävaloa entisen savupiipun tilalle tehty kattoikkuna. Muutenkin asukkaat säilyttivät mahdollisimman paljon Aallon arkkitehtuurin alkuperäisiä piirteitä.

Kuva: Jukka Suvilehto, Lapin maakuntamuseo.

Lukijalle

Museoala on Suomessa ähkynty-nyt. Sen on monilla suilla todettu kaipaavan tiivistämistä, yhteistyötä ja työnjakoa. Valtakunnallisesta kokoelma- ja näyttely-yhteistyöstä onkin saatu ensikokemuksia. Opeilla varustaudutaan hupeneviin resursseihin, hakemaan olennaista ja purkamaan aineistobulimiam. Monet museot ovat myös muuttuneet lähes tilaliikelaitoksiksi, joiden tärkeä tehtävä on rapistuvan tai moninaisen rakennuskannan ylläpito.

On tapana retorisesti sutkauttaa, että historia – tai Siperia – opettaa. Myös museomaailmassa on opetus-, sivistys- ja valistuspyrintöjä, jopa kansalaisten kriittisen ajattelun lisäämiseen tähtäävää tarkoitusta. Historiaa ohjaa lähinnä sattuma tai luonnonvalinta, mutta ihmiselläkin on vankka osuus kohtaloonsa tai vaikutus muiden kohtaloihin. Tulevaisuuksien kirjo on suuri ja joka askel eteen, sivuun tai taakse voi olla suunta parempaan tai huonompaan. Kukin katsoo asiaa kohdaltaan.

Museaalinen tulevaisuuden aikajänne tavoittelee tulevia sukupolvia, jolla tarkoitettaneen yleensä lähivuosisatoja. Tarkasteltaessa Suomen museomaailman yli satavuotisen historian monia uudistuksia voidaan myös tulevaisuudelta odottaa arvaamattomia muutoksia. Tälläkin elämänalalla ennustaminen on vaikeaa, etenkin tulevaisuuden ennustaminen. Asioita rakennetaan kuitenkin nykyisten valmiuksien ja visioiden varassa. Uudistaminen ei aina ole edistystä tai kehitystä parempaan suuntaan. Työyhteisöjä motivoidaan jatkuviin muutoksiin kuitenkin nimenomaan vastaavilla argumenteilla. Elä sitten tämän kanssa.

Hannu Kotivuori

ps. Niukkenevan talouden ahdin-gossa Raito saatetaan julkaista jatkossa ainoastaan sähköisenä Lapin maakuntamuseon kotisivuilla.

Lappilainen työväenperintö

MARITA VIINAMÄKI ■ Elämä pitkien etäisyyksien ja erämaiden pohjoisessa on monesti poikennut muun Suomen elämänmenosta. Lappiin liittyy alueena omat erityispiirteensä, mikä on vaikuttanut paljon myös siellä syntyneeseen työväenperintöön ja sen säilymiseen.

Työväenperintönä voidaan pitää kaikkea sellaista kulttuuriperintöä, joka kertoo työväenluokan ihmisten elämästä sen kaikkine puolineen. Työväenperintöön kuuluu se, miten elettiin ja asuttiin, miten tehtiin töitä ja tultiin toimeen, miten vietettiin vapaa-aikaa ja miten kokoonnuttiin yhteen ja pyrittiin yhdessä tekemään elämästä parempaa. Työväenperintöä voi olla asumus tai työväentalo, se voi olla yhteisiin pyrintöihin liittynyt esine kuten yhdistyksen lippu tai vaikkapa tarina tai laulu.

SAHOJEN JA SAVOTOIDEN TYÖLÄISYHTEISÖT

Työväenliikkeen tullessa Suomeen 1800- ja 1900-luvun vaihteessa, suomalaisen työväenliikkeen varsinaisen heräämisen aikana, Lapissa ei ollut juurikaan palkkatyöväestöä, ei köyhiä torppareita eikä rikkaita kartanonomistajia Etelä-Suomen tapaan. Lapin tilalliset olivat varallisuudeltaan ja tuloiltaan melko yhtenäinen ryhmä. Metsätalouden kehittyessä metsästä toimeentulonsa saavat ihmiset tulivat kuitenkin vähitel-

len palkkatyöstä riippuvaisiksi ja osaksi teollista tuotantoprosessia. Pohjois-Suomessa valtion – kruunun – maille syntyi 1800-luvun loppupuolelta lähtien kruununmetsätorpparilaitos. Valtio toimi yksityisten metsäteollisuusyritysten tavoin ja varmisti, että asutusta ja työvoimaa oli saatavilla siellä, missä myös raaka-ainetta oli. Kruununmetsätorppareiden tärkeimmäksi elinkeinoksi tuli hakkuu- ja uittotyö.

Perinteistä teollisuustyöväkeä Lapissa oli Etelä-Suomeen nähden vähän. Teollisen työn Lappiin toi tietenkin metsäteollisuus. Varsinaisia tehdaspaikkakuntia olivat 1900-luvun alkupuolella vain Kemi ja Kemin maalaiskunta Laitakarin ja Karihaaran sahalaistoksiineen. Sahojen lähistölle syntyneiden kiinteiden työläisyhteisöjen ihmiset jakoivat keskenään yhteisiä kokemuksia.

Syrjäisten alueiden savotta- ja uittotyömaat muodostuivat omanlaisiksi sosiaalisiksi yhteisöikseen. Erityinen jätkäkulttuuri syntyi, kun työntekijät joutuivat asumaan ja työskentelemään pitkiä aikoja yhdessä. Koska asumiseen ja ruokahuoltoon liittyvät olot olivat kehnot ja palkkojen suhteenkin olisi ollut parannettavaa, syntyi työmailla voimakas vastakkainasettelu työväen ja työnantajien välillä. Jätkien työ oli lisäksi kausiluontoista ja epävarmaa ja työn perässä piti liikkua. Joukossa oli paljon myös kauempaa tulleita siirtotyöläisiä.

Karihaaran työläis- ja talonpoikaisnaisjärjestön lippu Kemistä. Se valmistettiin 1928 työväentalon vahtimestarin Emil Tabellin luonnoksen mukaan. Lippua piilotettiin 1930-luvulla yksityiskodissa. Kuva: Jyrki Kallio, Työvänmuseo Werstas.

Metsäteollisuuden palkkatyöläiset löysivät työväenliikkeestä kannatettavia asioita ja heistä tuli monesti työväenyhdistysten ja ammattiosastojen keskeisiä toimijoita. Isot savottatyömaat jätkineen ja suurten sahalaistosten työläisyhteisöt olivat työväentoiminnan kehoja Lapissa.

TYÖVÄENPERINTÖÄ SYNTYY JA TUHOUTUU

Työväenliikkeen järjestötoiminnan organisointi oli pohjoisessa muuta maata työläämpää, mutta tarmokkaiden ihmisten toimesta

Kittilän ja Kaukosen myymälän voitokas viestijoukkue 1920-luvun lopulla. Kuva: Hilikka Värnin kokoelmat.

Lappiin syntyi puolueosastoja, ammattiosastoja ja työväen osuustoimintaa muun Suomen tapaan. Erityisolot loivat kuitenkin haasteensa toiminnalle vielä sotien jälkeenkin. Pitkät etäisyydet vaikeuttivat työväenliikkeen ja ammattiyhdistysliikkeen toimijoiden ja matkapuhujien kulkua. Monia ihmisiä oli vaikea tavoittaa myös siksi, että nämä liikkuvat työn perässä paikasta toiseen.

Tiedon ja opin välittäminen syrjäisimmillekin työmaille oli tärkeää, sillä järjestötoimintaan kouliintuneista ihmisistä oli pulaa. Järjestöt lähettivätkin metsäkämppille lehtiä. Kun metsätöyläiset eivät päässeet kirjastoon, niin kirjasto tuotiin heidän luokseen: vuonna 1948 aloitti toimintansa Työväen Sivistysliiton Metsämiesten siirtokirjasto, joka organisoisi kirjakaappien kulkua työmaalta toiselle.

Jos työväenperintöä järjestötoiminnan myötä Lapissa syntyi, sitä myös tuhoutui 1900-luvun ensimmäisen puoliskon historiallisten käänteiden vuoksi. Vuoden 1918 sodan käännyttyä pohjoisessa nopeasti valkoisille voitoiksi työväentaloja suljettiin ja vähäisiä asiakirjoja hävitettiin. Kun 1920-luvulla toiminnassa oli jälleen uudelleen päästy vauhtiin, aiheutti vuonna 1930 voimissaan ollut oikeistosuuntaus ja lapuanliike työväen toiminnalle jälleen ongelmia. Työväentalojen ovia naulattiin kiinni, yhdistyksiä lakkautettiin ja niiden omaisuutta takavarikoitiin tai hävitettiin. Lapin sodan hävityksessä 1944 menivät niin talot, esineet kuin paperitkin. Sotien jälkeen työväenliikkeen järjestöillä oli toimintansa aloittaessaan usein vain muistot entisestä.

UUODEN 1918 MUISTOT

Vuoden 1918 sisällissodan muistot ja tarinat ovat olleet hyvin tärkeä osa viime vuosisadan suomalaista työväenperintöä. Lapissa tuon dramaattisen vuoden tapahtumat ja seuraukset elettiin ja koettiin kuitenkin eri tavalla kuin eteläisessä Suomessa.

Ennen sodan syttymistä Lapissa kärsittiin samoista isoista ongelmista kuin muuallakin Suomessa. Suuri tyytymättömyyden aihe oli pula elintarvikkeista – niiden jakelu eri paikkakunnilla ja kuljetukset pitkin syrjäseutuja ontuivat pahasti. Myös paheneva työttömyys ja toimeentulo-ongelmat kiristivät mielialoja. Niinpä marraskuun 1917 suurlakkoon osallistuttiin Lapin kaikilla työläisalueilla laajalti, vaikka tiedonkulun ongelmien vuoksi lakko alkoi ja loppui päiviä myöhemmin kuin etelässä.

Sisällissodan tapahtumat eteniivät pohjoisessa Suomessa eri tavoin kuin etelässä. Ensinnäkään pohjoisen punakaartilaiset eivät olleet saaneet riittävästi aseita käyttöönsä ja uutiset tulivat kaartilaisille viiveellä, jos silloinkaan. Punaisten vallankumousjohto oli lisäksi sitä mieltä, että taistelu tulee keskittymään Etelä-Suomeen. Pohjois-Suomessa aseelliset taistelut jäivätkin vähäisiksi ja ne olivat nopeasti ohi. Pohjois-Suomi oli selkeästi valkoisten hallussa jo 15. helmikuuta mennessä.

Koska taisteluita oli Pohjois-Suomessa vähän, oli lappilaisten

osuus vain prosenttien verran sodan uhrien kokonaismäärästä. Pohjois-Suomessa sodassa menehtyneitä oli lähes yhtä paljon sekä valkoisten että punaisten puolella. Valta-kunnallisesti sodan punaisia uhreja kuoli eniten vankileireillä, mutta Lapissa punakaartilaiset ehditvät suurelta osin paeta naapurimaihin ennen pidätysmääräystä. Erityisesti sotatoimien alkuvaiheessa valkoiset kuitenkin suorittivat Lapissa näkyvästi ja tehokkaasti punaisten teloituksia.

Etelä-Suomessa teloituksista ja vankileirien kärsimyksistä joutuivat saamaan osansa tuhannet punaiset. Heidän keskuudessaan syntyi kauhukokemusperinne, jonka avulla työstettiin vaikeita kokemuksia. Pohjoisessa vastaavanlaista perinnettä ei syntynyt. Etelä-Suomessa tavallisia olivat myös vankileirimuistot, kuten pienet puhdetyöt tai leiriltä muistoksi otetut akanaleivän palat. Näiltä muistoilta saattoivat Lapin työläiset suurelta osin välttyä. Lappi oli yksinkertaisesti syrjässä sieltä, missä sodan isoimmat tapahtumat elettiin.

OMAAÄNINEN LAPPI

Sisällissodan jälkeen Pohjois-Suomessa työväenliikkeen vasemmistolainen siipi ja kommunismi saivat paljon kannatusta. Punaisten joukoissa etelässä taistellut työväki oli sodan jälkeen suurelta osin lannistettu, mutta pohjoisessa tilanne oli toinen. Kotiseuduilleen palanneet punaiset omaksuivat

työväenliikkeen vasemmistolaisen suunnan. Oman joukkonsa muodostivat ne vuonna 1918 Neuvosto-Venäjän puolelle ajautuneet punapakolaiset, jotka englantilaiset värväsivät Muurmannin legioonaksi liittoutuneiden joukkoihin. Legioonalaiset säilyttivät valankumouksellisen hengen kotiututtuaankin. Muulle Suomelle pohjoinen vallankumoushenki näyttäytyi esimerkiksi Kuolajärven läskikapinan muodossa helmikuussa 1922.

Lappi on aina ollut maantieteellisesti ja sen myötä myös sosiaalisesti ja taloudellisesti erityinen alue. Siksi myös Lapin työväestö ja työväenperintö on ollut omanlaisensa, usein luokkakantainen ja omaääninen. Lapin työläisyhteisöissä eläneille taloudellisen ja sosiaalisen eriarvoisuuden kokemukset olivat arkipäivää. Se vaikutti siihen, että työväenliikkeessä haluttiin usein sotienvälisenä aikana ja sen jälkeenkin kulkea liikkeen vasenta laitaa ja korostaa omaa työläisidentiteettiä.

Lappilaista työväenperintöä on tallennettu eri arkistoihin, mutta sitä on tallella vähemmän kuin

Muurmannin legioonan muistoneula kuuluu Työväenmuseo Werstaan kokoelmiin, samoin kuin legioonan lippu. Vuoden 1918 tapahtumiin liittyvät esineet ovat Lapin historian osalta poikkeuksellisia. Kuva: Työväenmuseo Werstas.

muualta Suomesta. Lähdemateriaali on puutteellista ja hajanaista, ja siksi tutkijoiden on ollut hyvin vaikeaa tutkia pohjoisen työväenliikkeen 1900-luvun alkuvuosikymmeniä. Lapin sodan aiheuttamat tuhot ovat merkinneet sitä, että työväenliikkeen yhdistysten ja puolueosastojen asiakirjoja so-taa edeltäneiltä ajoilta on kadonnut ja tuhoutunut merkittävässä määrin. Myöskään muistelmätietoa ei juuri ole. Tuoreemmassa historiassakin riittää edelleen selvitetävää ja sodanjälkeisen ajan muistoja ja tietoja kannattaa kerätä talteen ja tutkia.

Työläisten elämää ja oloja on talletettu myös museoihin. Kemin työläismuseossa on museoituina kaksi Kemi-yhtiön Marttalan työväen asuinalueelle rakennuttamaa asuintaloa vuodelta 1929. Savotta-työmaiden elämään kämppälakeinen voi tutustua varsinkin Lapin metsämuseossa. ■

LÄHTEET

Aatsinki, Ulla: *Tukkiliikkeestä kommunismiin. Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*. Tampereen yliopisto 2008.

Vallan kahvaa – saranan puolta. Toim. Jouni Jokisalo, Sakari Montonen, Veikko J. Salonen ja Erkki Wiksten. Paasipaino Oy, Helsinki 1979.

Elämää Tapiolassa

– Aallon arkkitehtuuria asukkaiden näkökulmasta

CHARLOTTE MALAPRADE ■ Alvar Aallon arkkitehtuuri on hyvin tunnettua ja tunnustettua Rovaniemellä. Erityisesti Aallon suunnittelemat julkiset rakennukset ovat herättäneet paljon mielenkiintoa sekä kotimaassa että ulkomailla. Arkkitehdin suunnittelemat asuinrakennukset jäävät helposti julkisten rakennusten varjoon. Rovaniemen Korkalorinteen asuinalueen kerros- ja rivitalojen asukailta kysyttiin keväällä 2012 millaista on asua Aallon suunnittelemassa talossa. Vaikka arkkitehtuuria käytetään ja koetaan joka päivä, nostetaan asukkaiden näkökulmia harvoin esiin.

Korkalorinteen alue on yhtenäisen kokonaisuus, jonne rakennettiin 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa 38 asuntoa kolmeen rivitaloon ja 98 asuntoa kahteen kerrostaloon. Asukkaiden mielipiteet asuinalueestaan, jota kutsutaan myös Tapiolaksi, kerättiin haastattelujen avulla. Yleisvaikutelma oli hyvin positiivinen, ja asukkaat olivat tyytyväisiä sekä asuntoihinsa että asuinalueeseensa. Haastatteluja tehtiin kaikkiaan kymmenen; haastateltaviksi ilmoittautui varsinkin rivitaloissa asuvia. Rivitaloasukkaiden suurempi mielenkiinto johtunee siitä, että he omistavat asuntonsa kun taas kerrostaloasukkaat ovat pääasiassa vuokralaisia. Negatiivisempia ja kriittisempiä näkökulmia olisi voinut nousta esiin, jos haastateltavia olisi ollut enemmän.

HYVIN SUUNNITELTUJA ASUNTOJA

Tietyt asiat toistuivat useissa haastatteluissa. Monet asukkaat painottivat asuinalueen ajattomuutta. Viisikymmenluvun jälkipuo-

**Tapiolan rivitalo-
asuntoihin kuuluu
oma piha. Kuva:
Jukka Suvilehto,
Lapin maakunta-
museo.**

liskon modernismi näyttää melko hyvin vastaavan nykyajan vaatimuksia. Sijainti ja ympäristö olivat pääasiallinen syy valita asuinpaikaksi juuri Korkalorinne. Asukkaat arvostavat suuresti alueen sijaintia kävelymatkan päässä kaupungin keskustasta sekä ainutlaatuista luonnonympäristöä. Asuinalue sijaitsee Korkalovaaran etelärinteellä, ja pienet metsäalueet sekä puutarha-arkkitehdin suunnittelema puisto ympäröivät sitä.

Lähinnä kerrostaloissa asuvat korostivat valoa kotinsa tärkeänä voimavarana. Eräs asukas oli erityisen iloinen 32,5 neliön suuruisen kotinsa ikkunoista, joita on yksi jokaisessa huoneessa mukaan lukien kylpyhuone. Asunnot tuntuvat riittävän valoisilta jopa talven lyhimpinä kaamospäivinä.

Asukkaiden mielestä heidän kodissaan on persoonallinen tuntu. Hyvän yleissuunnittelun lisäksi tietyt tyyliin liittyvät yksityiskohdat lisäävät sisätilojen mitta-

suhteita ja ilmeikkyyttä, kuten säleikköseinät, porrasaskelmat olohuoneeseen ja kaide olohuoneen ja ruokailutilan välissä. Porraskäytävätkin näyttävät olevan enemmän kuin vain toiminnallisia tiloja; niissä on myös esteettisiä arvoja. Joissakin kerrostaloasunnoissa edelleen oleva puoliparveke lisää osaltaan tyylin ja tunnelman tuntua.

Asuminen Alvar Aallon suunnittelemissa talossa saa aikaan ylpeyden tunteen asukkaissa. Vaikka kaikki eivät olisikaan olleet tietoisia arkkitehdista muuttaessaan alueelle, ylpeydentunne on kasvanut vuosien myötä. Kansainvälisten matkailijoiden vierailut asuinalueella lisäävät osaltaan rakennusten tärkeyttä ja arvostusta. Monet asukkaat painottivat, että talon yleisesti korkea suunnittelun taso oli pohjimmiltaan merkittävämpi asia heille kuin se, että Alvar Aalto on suunnitellut sen.

Näkymä rivitalo-asunnon olohuoneesta ruokailutilaan ja keittiöön. Kuva: Jukka Suvilehto, Lapin maakuntamuseo.

MUUTOKSET JA RAKENNUSSUOJELU

Vaikka useimmat asukkaat ovat todella tyytyväisiä koteihinsa, monissa huoneistoissa on tehty vuosien myötä muutoksia ja uudistuksia. Kokemusten kerääminen asukkailta toi tietoa myös heidän tekemistään remonteista. Asunnot, jotka aikanaan suunniteltiin vastaamaan kuusikymmentäluvun elämän ja kulttuurin tarpeita, täyttävät yllättävänkin hyvin nykypäivän vaatimukset. Kylpyhuoneisiin on lähes poikkeuksetta asennettu suihkut kylpyammeiden tilalle. Merkittävämpiä kuitenkin ovat muutokset rivitalojen keittiöissä. Useimmat asukkaat pitävät keittiötään pienenä, mutta viihtyisenä. Jotkut ovat halunneet yhdistää keittiön ja ruokailutilan yhdeksi isoksi, valoisaksi tilaksi. Tämä ratkaisu tuntuu täyttävän nykyaikaisen perheen tarpeet eikä se turmele Aallon arkkitehtuuria.

Alkuperäisten elementtien säilyttäminen remonttia tehtäessä oli asukkaiden suurin huolenaihe. Tämä koskee erityisesti entisen lämpökeskuksen muuttamista

asuintaloksi. Korkalorinteen lämpökeskus palveli vuodesta 1959 sulkemiseensa asti vuoteen 1992 koko asuinalueella. Yksityishenkilö osti sen vuonna 1997, ja lämpökeskuksen muuttaminen asuintaloksi vaati asukkailtaan paljon suunnittelua. Aivan välttämätöntä oli rakentaa kaksi asuinkerrosta ja portaat niiden väliin sekä suurentaa ja lisätä ikkunoita. Omistaja-asukkaat olivat valmiita suojelemaan rakennusta ja säilyttämään huolellisesti alkuperäiset elementit kuten kaikki ikkunat, ovet ja ovenkahvat. Rakennuksen remointi- ja muutostyö on hyvä esimerkki siitä, kuinka onnistuneesti vaativa työ voidaan tehdä. Muutostyölle myönnettiinkin Lapin rakennusperinneyhdistyksen palkinto vuonna 1999. ■

Käännös englannin kielestä

Ulla Metsälehto

AJATONTA – Aallon arkkitehtuuria Rovaniemellä -näyttely oli esillä Lapin maakuntamuseossa 30.11.2012–26.5.2013. Näyttelyyn voi tutustua Jyväskylässä Alvar Aalto -museossa 1.11.2013–2.2.2014. Taidehistorioitsija Charlotte Malaprade laati näyttelyn käsikirjoituksen.

”Rovaniemen filiaali” – Alvar Aallon sivutoimisto

ANNA-MAIJA ALAJÄSKÖ ■ Alvar Aallon arkkitehtitoimiston Rovaniemen sivupisteen vaiheiden selvittäminen osoittautui haasteelliseksi salapoliisi-tehtäväksi. Suunnittelutyötä tehtiin samanaikaisesti useamassa paikassa. Haastattelut ovat olleet tutkimustyön suola sekä tärkeä tiedon lähde. Tarkat päivämäärät ovat löytyneet säilyneistä talonkirjoista ja aluesuunnitelmatyön asiakirjoista, joista jälkimmäiset löytyivät Lapin liiton arkistosta. Aallon arkkitehtitoimisto toimi Rovaniemellä kuudessa eri rakennuksessa vuosina 1953–1957. Liekö sattumaa vai kuuluisan arkkitehdin taikaa, että rakennukset ovat yhtä lukuun ottamatta edelleen asuttuja.

Lapin läänin aluesuunnitelmatyö annettiin virallisesti arkkitehtitoimisto Alvar Aallon tehtäväksi liittovaltuuston ensimmäisessä kokouksessa 30.12.1952. Lapin läänin aluesuunnitelman kuntainliitto oli perustettu keväällä 1951. Hankkeen taustalla oli silloinen Rovaniemen kauppalanjohtaja Lauri Kaijalainen. Hänellä oli hyvät suhteet Alvar Aaltoon, joka oli ollut kuntainliiton perustavissa kokouksissa mukana Kaijalaisen kutsumana asiantuntijana.

Aluesuunnitelman laatiminen katsottiin tarpeelliseksi meneillään olevan jälleenrakentamisen ja ennen kaikkea suurten voimalaitostöiden vuoksi. Kuntainliittoon lähtivät lopulta mukaan Rovaniemen kauppa ja maalaiskunta, Kemijärvi, Kittilä, Pelkosenniemi ja Tervola.

VUOKRATONTTI OUNASKOSKEN ITÄRANNALTA

Aluesuunnitelmatyön aloittaminen kangerteli, koska sopivia toimistotiloja ei löytynyt. Vuosi 1952 ja seuraavan vuoden alkupuoli kuluivat lähinnä valmistelutöi-

hin, kuten karttojen ja ilmakuvien hankintaan ja tutkimiseen. Elokuusta 1953 alkaen Aallon Rovaniemen sivutoimiston työntekijät asuivat ja työskentelivät Pohjanhovissa, jonne sisustettiin suunnittelutoimisto Arteen kalusteilla. Järjestely kävi liian kalliiksi ja tilaongelma päätettiin ratkaista rakentamalla toimistolle tarkoituksenmukaiset tilat.

Huolellisesti pohjustettua tilakysymystä käsiteltiin Rovaniemen kauppalanhallituksen kokouksessa 28. syyskuuta 1953. Kuntainliitolla ei ollut toimiston rakentamiseen tarvittavia varoja, joten Alvar Aallon toimisto lupasi rakentaa toimiston ehdolla, että sille myönnetään sopiva tontti kohtuullisilla vuokraehdoilla. Kokous päätti rakennustoimiston ehdotuksesta vuokrata Aallon arkkitehtitoimiston rakentamista varten alueen Ounaskosken itärannalta, sillan pohjoispuolella sijaitsevalta puistoalueelta. Rakennustoimiston ilmoituksen mukaan tuleva rakennus tulisi suunnittelultaan täyttämään julkisen rakennuksen vaatimukset silmällä pitäen sen myöhempää käyttöä julkisena näyttelyhuoneistona.

Alvar Aalto oli innostunut toimiston rakentamisesta Rovaniemelle ja hänellä oli visioita pitkäaikaisista projekteista paikkakunnalla. Kauppalanhallituksen päätöksestä huolimatta arkkitehtitoimiston rakentaminen Ounaskosken rannalle ei toteutunut. Sitä vastoin alueelle pystytet-

tiin leirintäalueen keittokatokset vuonna 1955. Huikean kaunista rakennuspaikkaa pidettiin liian hyvänä toimiston rakennuspaikaksi. Arvattavasti Aallon toimistolla piirrettiin luonnoksia ”Rovaniemen filiaalia” varten. Salapoliisityö jatkunee mahdollisten luonnosten löytämiseksi.

KARHUNKAATAJANTIEN JA UITTOMIEHENTIEN ”BYROOT”

Aallon sivutoimisto päätettiin sijoittaa suunnitteilla olevaan arkkitehti Ferdinand Salokankaan talon laajennusosan toiseen kerrokseen. Hankkeen ensimmäiset luonnokset valmistuivat kesäkuussa 1953 ja rakennuslupa myönnettiin marraskuun lopulla 1953. Kulmatontilla Karhunkaatajantie 24 – Uittomiehentie 2 sijaitsevan Salokankaan talon laajennusosa valmistui pikavauhtia ja Aallon sivutoimisto sai viimeistellä huoneet mieleisekseen ja uudessa toimistossa aloitettiin maaliskuussa 1954. Toimiston virallinen nimi oli ”Lapin alue-suunnittelutoimisto, Rovaniemen kauppalan rakennustoimisto, Uittomiehentie 2”. Aallon toimistoon tuli sisäänkäynti Uittomiehentien puolelta. Toimisto jatkoi Salokankaan talossa aina toukokuuhun 1956 asti, jolloin sivutoimisto muutettiin Alaojan taloon Ojanperälle. Salokankaan perhe muutti kesällä 1956 pois paikkakunnalta ja talossa olevat toimistotilat vuokrattiin Kemijoki Oy:n kuljetusosastolle.

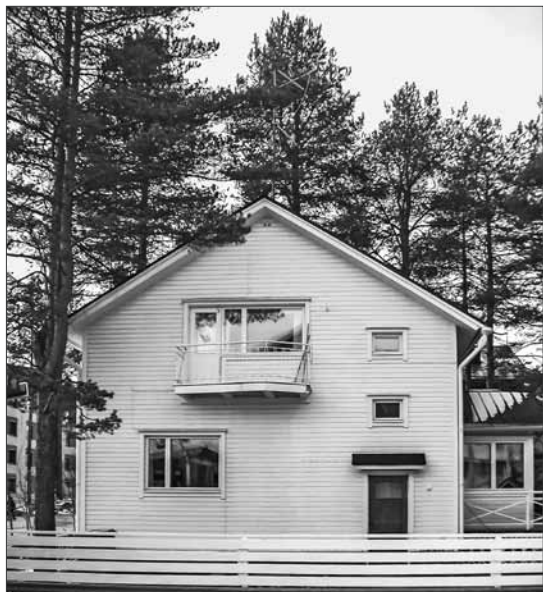
Huhtikuussa 1954 vuokrattiin Aallon toimiston arkkitehdeille asuin- ja työtilat toimiston Salokankaan talon naapurista, Toivo Ruuhosen talon yläkerrasta Karhunkaatajantieltä. Ruuhoset olivat muuttaneet asumaan uuden talonsa alakerran keittiöön ja makuuhuoneeseen vuotta aikaisemmin, huhtikuussa 1953. Talon olohuoneen valloitti joksikin aikaa piirustuspöytineen arkkitehti Salokankaan omassa arkkitehti-toimistossa työskentelevä rakennusmestari Toivo Lukkariniemi.

Aluesuunnitelmatyötä johti arkkitehti Jaakko Kaikkonen. Sivutoimiston aloituskokoonpanoon kuuluivat ”byrooschef” Kaikkosen lisäksi arkkitehdit Lea Punsar ja Hans Ulrich Stucky, joista jälkimmäinen kuului Aallon nk. Sveitsin kaartiin. Ennen kolmikon tuloa Ruuhoset viimeistelivät kiireellä huoneiden varustusta sekä rakensivat yläkertaan johtavan, omalla sisäänkäynnillä olevan porrashuoneen valmiiksi. Vuokralaisten muuttokuorman myötä pihaan ilmestyi lankkuja ja vaneripintaisia ovilevyjä, joista arkkitehdit rakensivat yläkertaan piirustuspöytiä ja maakuulavereita. Pitkä, hyvin suomea puhuva Stucky toimi ryhmän kokkina.

Yläkerran arkkitehdit osallistui-
vat aluesuunnitelmatyön lisäksi arkkitehtikilpailuihin. Ruuhosen perhe muistaa heidät ahkerina kulttuurin harrastajina, esimerkiksi pääsiäisen aikaan he pyysivät päästä kuuntelemaan radiosta

Karhunkaatajantie 24. Ferdinand Salokankaan suunnittelema asuin- ja ateljeetalo, johon perhe muutti jouluna 1951. Salokankaan maalaus talostaan. Kuva: Wisa Salokangas.

Toivo Ruuhonen suunnitteli ja piirsi osoitteessa Karhunkaatajantie 22 sijaitsevan talonsa. Sen parvekkeen suunnitteli naapurissa asunut arkkitehti Salokangas. Kuva: Anna-Maija Alajääskö.

Bachin Matteus-passiota. Aalto-kin kävi henkilökohtaisesti paikalla monet kerrat ja hänestä jäi talon väelle mukava kuva. Kaikkonen, Stucky ja Punsar olivat kirjoilla Ruuhosen talossa vuoden 1955 loppuun asti.

Keväällä 1955 ryhtyi Jaakko Kaikkonen värväämään Helsingissä arkkitehtipiskelijoita kesäksi Rovaniemelle aluesuunnitelmatyöhön. Kesäkuussa 1955 tulivat Rovaniemelle, suureen tuntemattomaan arkkitehtipiskelijat Pekka Ojonen, Olli Lehtovuori, Pentti Väänänen ja Teemu Kouri, joista jälkimmäinen asui appensa, Kemi Oy:n johtajan Jarl Sundqvistin luona Pöyliön myllyssä. Itse asiassa Teemu Kouri houkutteli Rovaniemelle Pekka Ojosen, joka asettui kesäksi vaimonsa ja vuoden ikäisen poikansa kanssa Salokankaan talon ensimmäisessä kerroksessa olevaan kahden huoneen asuntoon. Pekka Ojosen kielitaitoinen vaimo pääsi oppaaksi Pohjanhoviin ja perheen isä yritti parhaansa mukaan sovittaa yhteen lapsen hoidon ja suunnittelutyön. Ojonen ratkaisi pulman hankkimalla lapselle leikkikehän. Sitä vastoin Olli Lehtovuorelle ja Pentti Väänäselle vuokrattiin mapajaikka Katajarannan koululla toimivasta retkeilymajasta.

Aluesuunnitelmatyö pääsi alkuun, kun Kaikkonen palasi Helsingistä. Toimiston kuluja varten tilattiin Helsingistä rahaa. Kaikkonen naulasi setelitukun toimiston seinälle, josta jokainen otti

tarpeen mukaan ja ottaja kirjasi summat itse. Suunnitteluryhmään kuuluivat edelleen myös Lea Punsar ja Hans Ulrich Stucky sekä toinen sveitsiläinen arkkitehti Alain Tsumi.

ONNELLISIA KESÄPÄIVIÄ ALAOJAN TALOSSA

Jaakko Kaikkonen ja itäsaksalainen arkkitehti Barbara Mirbach avioituivat vuonna 1955. Kaupalanjohtaja Lauri Kaijalainen ja kaupungininsinööri Matti Autti järjestivät nuorelle parille ihan-teellisen kesäasunnon Alaojan talosta, joka sijaitsee kauniilla paikalla Ojanperällä Kemijoen rannalla. Kaikkokset viettivät talon salissa kolme kesää, joista yhtenä syntyi perheen esikoinen Mattipoika. Barbara Kaikkonen ei tietävästi osallistunut aktiivisesti aluesuunnitelmatyöhön.

Jaakko Kaikkonen hyödynsi Alaojan talonväen paikallistunte-
musta suunnittelutyössä. Rannassa oleva savusauna oli koko arkkitehtitoimiston väen sekä heidän vieraidensa ahkerassa käytössä. Vapaa-ajalla paitsi saunottiin ja uitiin, myös musisoitiin ahkerasti. Kaikkonen ja Stucky olivat taitavia viulisteja ja soittivat Bachin sonaatteja. Lisäksi loistava laulaja ja kitaristi Otto Timonen oli vakituinen vieras Alaojan salissa. Saunojat tekivät aina uudet vastat rantakoivusta, eikä talonväki raaskinut huomauttaa asiasta miehille kesävieraille. Kemijoen voimakas virta yllätti vieraat aluksi.

Voimalaitostyöt muuttivat Kemi-joen maisemaa Rovaniemellä 1950-luvun ja 1960-luvun vaihteessa. Etäällä näkyvässä Alaojan talossa majoittui kolmena kesänä ”Rovaniemen filiaalia” johtanut Jaakko Kaikkonen. Kuva: Kotiseutuyhdistys Rovaniemen Totto ry.

Kesällä 1955 tehtiin suunnittelutyötä sekä Salokankaan talon toimistossa ja Ruuhosten yläkeran asunnossa että Alaojan talon salissa, jossa oli piirustuspöytänä vinoon asentoon laitettu vanerinen ovilevy. Sen päällä oli iso Rovaniemen ilmakuva ja opiskelijat piirsivät suunnitelmia Jaakko Kaikkosen ohjeiden mukaan kuvien päälle asetettuihin luonnospapereihin. Kesäkuussa 1955 arkkitehtiopiskelijat ripustivat noin 3 x 4 -metrisen Kemijokivarren aluesuunnitelmaluonnoksen Pohjois-Suomen messuille. Ison työn piirtäminen ja värittäminen oli hankalaa, koska keskelle suunnitelmaa ylettyi vain maaten työskentelemällä.

Alvar Aalto ei tiettävästi käynyt kesällä 1955 Rovaniemellä, mutta elokuussa 1956 hän vieraili paikakunnalla, jolloin kauppalanjohtaja Kaijalainen esitteli rakentamiseen soveltuvan Korkalorinteen

Kiviniementie 2. Kiviniemen tilan 1800-luvulta peräisin oleva rakennus vuokrattiin Aallon filiaalille vuonna 1957 samoin kuin 1700-luvun rakennuksesta yksi huone. Kuva: Jukka Suvilehto, Lapin maakuntamuseo.

alueen Aallolle. Kauppalanhallitus käsitteli Kaijalaisen esitystä alueen rakentamisesta 4. päivänä syyskuuta 1956 ja hallitus päätti yksimielisesti hyväksyä esityksen. Aalto vieraili elokuussa 1956 myös Alaojalla ja ihasteli rakennuksen arkkitehtuuria.

ALUESUUNNITELMATYÖ HIIPUU

Arkkitehti Jaakko Kaikkonen esitteli Aallon toimiston Korkalorinteen asuntoalueen suunnitelmat joulukuussa 1956. Seuraavan vuoden alusta Kaikkosen perhe ja Alvar Aallon arkkitehti-toimiston sivupiste muuttivat Alaojan talosta Katajarantaan Kiviniemen tilan 1800-luvun alkupuoliskolla rakennettuun päärakennukseen, kun talon omistaja rakennusmestari Toivo Lukkariniemi muutti asumaan uudisrakennukseen samaan pihapiiriin. Tila kävi ahtaaksi ja toukokuun alusta vuoden 1957

loppuun vuokrasi Aallon toimisto yhden huoneen aputilan Kiviniemen vanhasta päärakennuksesta Siina Lukkariniemeltä.

Aluesuunnittelu hiipui kun Jaakko Kaikkonen erosi Aallon toimistosta vuoden 1957 lopussa. Kaikkokset muuttivat Rovaniemeltä pariaksi vuodeksi ulkomaille ja palasivat Helsinkiin vuonna 1960. Myöhemmin Jaakko Kaikkonen ja Olli Lehtovuori suunnittelivat Rovaniemelle muun muassa Pohjolankadulla sijaitsevan Pienteollisuustalon, joka hanke käynnistettiin vuonna 1962 ja talo valmistui vuonna 1964.

Katajarannan aluesuunnittelu-toimisto tyhjennettiin helmikuun lopulla 1958 ja toimiston asiakirjat ja tavarat siirrettiin varastoon. Aallon toimistolle maksettiin arkkitehtipalkkion loppuerä 30.12.1958. Vuosina 1958–1961 aluesuunnittelu jatkui muodollisesti kokousten merkeissä, joissa Aallon toimistoa edusti pääasiassa Lea Punsar. Lapin läänin aluesuunnitelman kuntainliiton työ laajeni 1963 lähtien koko Lapin alueen kattavaksi Lapin Seutusuunnittelun kuntainliitoksi ja 1972 Lapin Seutukaavaliitoksi. Myöhemmin työtä jatkoi Lapin Liitto.

Aluesuunnitelmat piirrettiin myöhemmin puhtaaksi Aallon Akatemiassa Tiilimäellä, Helsingin Munkkiniemessä. Vuonna 1958 Aallon toimistossa valmisteltiin aluesuunnitelmaan liittyvää julkaisua, jota varten kartat lähe-

tettiin Italiaan kuvattaviksi. Painoksia oli tarkoitus käyttää sekä suomenkielisessä julkaisussa että Urbanistican Lappi-numeroon laadittavassa artikkelissa.

Työn päättymiseen oli useita syitä. Varsinaiseen aluesuunnittelutyöhön ei mahdollisesti ehditty paneutua riittävästi muiden kiireellisten suunnittelutöiden vuoksi. Toimeksiantajan taholta oli turhautumista, kun laskuja tuli, eikä työn tulokseen oltu tyytyväisiä ja näkemyksetkin olivat ristiriidassa. Aalto halusi muutaman ison voimalaitoksen sijaan useita pieniä. Lisäksi Aallon toimiston suunnitelma koekylästä koettiin epärealistisena. ■

LÄHTEET

Lapin läänin aluesuunnitelman kuntainliiton asiakirjat 1953–1958, Lapin liiton arkisto.

Lukkarinen, Päivi: *Aalto Lapissa. Alvar Aallon Lapin tuotanto*. Jyväskylä 1998.

Rautsi, Jussi: *Alvar Aallon toteutumattomat alue- ja kaupunkisuunnitelmat*. Kirjassa *Alvar Aalto seitsemässä talossa*. Helsinki 1988.

Talonkirjat: Karhunkaatajantie 22 ja Kiviniementie 2.

Suullisia tietoja ovat antaneet:

Pekka Alaoja, Rovaniemi
Olli Lehtovuori, Helsinki
Anna-Liisa Lukkariniemi, Helsinki
Visa Lukkariniemi, Rovaniemi
Pekka Ojonen, Kirkkonummi
Pentti Ruuhonen, Rovaniemi
Wisa Salonkangas, Espoo
Matti Valli, Rovaniemi

Lapissa tarvittiin lastenkoteja

TIINA HARJUMAA ■ Lastenkodit ovat olleet Lapissa tarpeellisia ja merkityksellisiä, mutta kaikki niihin liittyvät muistot eivät ole iloisia. Keväällä 2013 laadin yleisönosastokirjoituksen, jossa pyysin tietoja Ranuan lastenkodista. Sain runsaasti yhteydenottoja ja aineistoa kulttuurihistorialliseen tutkimukseen.

Suomalainen lastenhuolto on kehittynyt paljon sen jälkeen, kun Augustin Ehrensvärd ajoi vuonna 1751 ensimmäisen suomalaisen lastenkodin perustamista. Vuonna 1891 Venäjän senaatti kielsi huutokaupat, joissa lapsia ja vauhuksia sijoitettiin perheisiin, jotka ottivat huutokaupattavat kattojensa alle pienintä korvausta vastaan. Silti huutolaislapsia kaupattiin vielä 1900-luvun alussa. Lastenkoteja alettiin kuitenkin perustaa enemmän, ja vuonna 1918 käydyn sisällissodan jälkeen niiden ylläpito alkoi siirtyä yksityisiltä tahoilta kunnille. Lastenhuolto oli muutenkin näkyvä osa sosiaalipolitiikkaa 1920-luvulla.

LAPSIA ILMAN HOIVAA JA KOTIA

Sotia edeltävinä vuosina Lapissa ja Peräpohjolassa syntyvyys oli korkea, mutta niin oli myös lapsi- ja imeväiskuolleisuus. Monet perheet olivat isoja ja köyhiä, eikä perheillä ollut välttämättä varoja tai mahdollisuuksia hoitaa kaik-

kia lapsiaan itse. Lisäksi tietämys lastenhoidosta on ollut vähäistä, eikä kätilöitä tai hoitajia ole ollut aina saatavilla. Suurta syntyvyyttä on selitetty myös sillä, että lapset on nähty yhteiskunnassa tulevaisuuden turvana, tarpeellisena työvoimana. Pohjoisen kunnissa myös lestadiolainen usko on ollut osaltaan vaikuttamassa perheiden korkeaan lapsilukuun.

Lastenkodeille on siis ollut suuri tarve ja sotavuosina lastenkodit olivat niin täynnä, ettei lapsia aina voitu sijoittaa oman paikkakunnan lastenkotiin vaikka lähes joka kunnassa on ollut omansa. Lastenkotilasten määrän kasvu sota- vuosiina selittyy sillä, että miesten lähdeyttä rintamalla naisten on ollut vaikeaa tai jopa mahdotonta hoitaa maatalous- ja kotitöiden lisäksi lapset. Niinpä lapsia on jouduttu sijoittamaan lastenkoteihin. Lisäksi sota jätti jälkeensä paljon sotaorpoja, joille kaivattiin sijoituspaikkaa.

Monet järjestöt ja liitot, kuten suojeluskunnat, Lotta Svärd, Rajaseudun ystävien liitto, Mannerheim-liitto, työväenjärjestöt ja Lapin maatalouskerhopiiriliitto olivat mukana perustamassa lastenkoteja Lappiin. Ranualla lastenkoti saatiin vuonna 1942, kun Suomen Punainen Risti suunnitelti perustavansa Ranualla lastenkodin. Tarvittava tontti saatiin lahjoituksena kunnalta. Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton paikallisosasto oli perustettu Ranualla neljä vuotta aiemmin.

Lapsia ja henkilökuntaa Ranuan lastenkodin ulkoportaitailla. Kuva: Marjatta Söderbergin arkisto.

Lastenkodin avajaispuheessa maaherra Kaarlo Hillillä oli maininnut olevan suorastaan barbaarista, ettei Ranualla, jossa oli niinkin paljon sijoitettavia lapsia, ollut lastenkotia. Puheessaan maaherra oli myös painottanut lastenkodin merkitystä perhehoidon kannalta.

JÄLLEENRAKENNUSAIKA RANUALLA

Sodan jälkeinen jälleenrakennuskausi oli Ranualla verrattain ripeä ja yleiset olot paranivat ja taasaantuivat nopeasti. Elinkeinojen tuottavuus oli jo vuonna 1947 samalla tasolla kuin ennen sotia, poikkeuksena maatalous, jonka kehitystä hidastivat hoitamatta jääneet pellot ja valtion säännöstely. Kansanhuoltolautakunta lakautettiin Ranualla vuonna 1949 ja varsinaista jälleenrakentamista kesti vuoteen 1950.

Ranuan lastenkoti perustettiin vuonna 1942 ja lakkautettiin vuonna 1953, joten sen olemassa-olovuodet kattavat jälleenrakennusajan. Lastenkoti rakennettiin pappilan viereen, Ranuanjärven rantaan. Isohkon puurakenteisen päärakennuksen alakerrassa oli lapsille kaksi huonetta, joiden sisustukseen kuuluivat vain sängyt. Lisäksi oli pesutiloja, vauvala, olohuone, jossa oltiin päivisin, johtajattaren huone, keittiö ja keittäjän huone sekä ruokasali. Ulkorakennukseen kuului puuliiteri, käymälät, sauna sekä pesutilat ja lisäksi pihapiirissä sijaitsi leikkimökki.

Lastenkodin väki evakuoitiin syksyllä 1944. Kansahuoltolautakunnan ja myös lastenkodin puheenjohtajana toiminut kauppias Väinö Verner Koivisto palasi

Ranualle lokakuun alussa 1945. Koiviston talo oli tuhottu Lapin sodassa, joten hän asettui perheineen asumaan lastenkodille ja perusti siihen väliaikaiskaupan. Rakennustarvikkeista oli kova pula ja niitä tultiin hakemaan Rovaniemeltä asti. Lisäksi Koivisto jakoi kansanhuollon elintarvikke-annokset evakosta palaaville lastenkodilta käsin.

Koivistot muuttivat pois uuden kaupan valmistuttua, ja lastenkodilapset palasivat evakosta. Ruotsiin evakuoitua palasivat kuitenkin vasta vuonna 1946. Lastenkodin tärkeä rooli jälleenrakennuksessa konkretisoitui siinä, että se toimi eräänlaisena kansanhuollon toimipisteenä evakosta palaaville, ja lisäksi sieltä saatiin ostettua tui-ki tarpeellista rakennustavaraa.

Pihaleikkihetki Ranuan lastenkodilla. Kuva: Marjatta Söderbergin arkisto.

ELÄMÄÄ LASTENKODISSA – MONENLAISIA TARINOITA

Ranualla lastenkoti tarjosi perheille ja lapsille paikan, jossa lapset saivat ruokaa, vaatteet, maakuusijan ja katon päänsä päälle. Kaikilla perheillä tai huoltajilla ei olisi ollut mahdollista näitä tarjota. Olot olivat kuitenkin lastenkodilla monesti puutteelliset, rakennukset oli rakennettu kiireellä ja ruoka oli usein huonolaatuista. Henkilökunta vaihtui tiuhaan tahtiin. Kasvatus- ja kuritusmenetelmiä oli monenlaisia, ja lasten kohtelu oli joskus varsin kovakou-raista. Vuonna 1952 johtajattaren kurinpitomenetelmistä on tehty tutkintapyyntö sosiaalitoimen piiritarkastajalle, ja tutkimukset joh-tivat lopulta käräjöintiin ja sakko-tuomioihin.

Tapahtumat ovat jääneet kipeinä muistoina monen mieleen ja niiden käsittely ja niistä puhuminen tuottaa edelleen vaikeuksia. Lastenkotilapsien on täytynyt rakentaa oma identiteettinsä puutteellisten olojen keskellä; varsinkin Ruotsiin evakuoitujen lasten on täytynyt jälleenrakentaa oma suomalainen identiteettinsä Ruotsissa vietettyjen vuosien jälkeen. Moni lapsi ehti ystävyyttä paikallisten kanssa ja kiintyä ruotsalasiin kasvatusvanhempiinsa, joista monet tarjosivat lapsille sellaista hellyyttä ja huolenpitoa, jota lastenkodilta ei saanut. Osittain tästä syystä lastenkotilasten välille muodostui hyvä yhteishenki. Muistelmissaan ja lausunnoissaan

ihmiset kertoivat, kuinka he puolsivat toisiaan eikä toisten tekemisistä juoruttu. Toisen omaa osattiin kunnioittaa eikä esimerkiksi lastenkodin eteisessä olleesta kaapista, jossa jokaisella lapsella oli oma hylly, toisten tavaroita ja makeisia ikinä viety.

Elämä lastenkodilla olisi voinut olla monella saralla parempaa ja kohtelu lasta huomioivampaa. Lastenkodin toiminta toi kuitenkin lasten elämään kurin ja järjestyksen, rytmin jossa elää ja josta pitää kiinni. Kymmenvuotisen toimintakautensa aikana Ranuan lastenkoti tuli todella tarpeeseen. Se rakensi monelle lapselle elämän pohjan ja raamit, niin hyvässä kuin pahassa. ■

LÄHTEET

Harjuma, Tiina: *Ranuan lastenkoti – merkitys ja tarve sota- ja jälleenrakennusvuosina*. Jyväskylä 2013.

Lapin maisemia ruotimassa

MERVI SAVOLAINEN & MATLEENA MUHONEN ■ Etelä- ja Keski-Lapissa on inventoitu valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaita maaseutumaisemia ja maisemanähtävyyksiä kolmen viime vuoden aikana osana Lapin ELY-keskuksen Maisemat ruotuun -hanketta. Inventointia tukemaan tehtiin Etelä- ja Keski-Lapin maakunnallinen maisemaselvitys. Inventoinnin yhtenä tavoitteena on oman elinympäristön ja kotimaiseman arvostuksen lisääminen. Maisema-alue ei aiheuta rajoituksia maanomistajille sillä paikalliset asukkaat ja paikalliset elinkeinot ovat näiden alueiden parhaita maisemanhoitajia ja maiseman arvojen ylläpitäjiä.

Arvokkaat maisema-alueet ovat maaseudun edustavimpia kulttuurimaisemia. Maisema-alueiden tunnistaminen ja inventointi tukevat kylätoimintaa, paikallisia maisemanhoitohankkeita ja maatalouden ympäristöhoitoa. Tunnetut maisemanähtävyydet ovat vetovoimaisia ja niillä on merkitystä matkailulle. Arvokkaat maisema-alueet huomioidaan maankäytön suunnittelussa ja ne sisällytetään muun muassa maakunta-kaavoihin.

Koko Suomessa on 156 maisema-aluetta, jotka ovat valtioneuvoston vuonna 1995 tekemän periaatepäätöksen mukaan valtakunnallisesti arvokkaita. Etelä- ja Keski-Lapissa valtakunnallisesti arvokkaita alueita on päätöksen mukaan 19.

Eri maakunnissa parhaillaan tehtävät inventoinnit ovat osa ympäristöministeriön käynnistämää, koko maan kattavaa arvokkaiden maisema-alueiden päivitys- ja täydennysinventointia. Valtakunnallisen aineiston valmistuttua ympäristöministeriö laatii uuden ehdotuksen valtioneuvoston hyväksyttäväksi vuoden 2015 aikana. Uusi päätös korvaa vanhan päätöksen.

ETELÄ- JA KESKI-LAPIN MAISEMISSA

Etelä- ja Keski-Lapissa käytiin läpi yhteensä 77 kohdetta, joista ehdotetaan maakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi 26 kohdetta ja valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi 15 kohdetta.

Uusia inventoitavia alueita oli paljon, koska Lapin osalta entinen aluevalikoima ja perusteet koettiin puutteellisiksi. Paikallisesta asiantuntemuksesta oli paljon hyötyä uusien alueiden tunnistamisessa. Ehdotuksia uusiksi alueiksi tuli kunnilta, virkamiehiltä, paikallisilta asukkailta, yksityishenkilöiltä ja kyläyhdistyksiltä. Jokainen ehdotus otettiin huomioon varsinaista kohdelistaa laadittaessa.

Kaikissa kohteissa käytiin vähintään kerran, joissain kaksi tai kolmekin kertaa. Ja mikäpä olisi parempi aika maastokäynneille kuin Lapin valoisa kesä. Lapin kesä antoi toden totta parhaansa: pitkät valoisat päivät, keskiyön aurinko, alkukesän komeina kukkivat niityt – ja tietysti sääket. Joissain kohteissa nautiskeltiin myös syksyn ruskasta ja talvisista tunturimaisemista. Sadepäiviä ei sattunut kohdalle kuin ihan muutama, eivätkä ne maastokäyntejä haitanneet. Vain Pyhä-tunturin kuvaaminen ensi yrittämällä epäonnistui sakean sumun takia.

Vaikka tapaamiset paikallisten kanssa jouduttiin tiukan aikatau-

lun johdosta rajoittamaan vain muutamiin kohtaamisiin, olivat ne sitäkin arvokkaampia. Opimme kylien ja rakennusten historiasta, elinpiireistä, tulevaisuuden ajatuksista ja saimmepa kerran nauttia oikein sallalaiset juustokahvit.

Maastokäynnit tehtiin pääosin autolla kylästä toiseen kurvaillen. Lapin kuuluisat pitkät välimatkat lyhenivät kummasti hyvässä inventointiseurassa ja kiinnostavia, kauniita kyliä tarkasteltaessa. Ajo-kilometrejä kertyi useita tuhansia, valokuvia varmaan toinen mokoma. Parhaat kuvat kustakin kohteesta valitaan arkistoitaviksi muun inventointimateriaalin kanssa. Jokaisesta kohteesta on tehty lyhyt aluekuvaus sekä selvitetty jo ennen maastokäyntejä kohteen sijaintiin, kulttuurihistoriaan, tyyppillisiin elinkeinoihin ja maiseman erityispiirteisiin liittyviä tietoja.

Inventoinnin aikana kertyi tuhansia ajokilometrejä, mutta myös toimistolla vietettiin aikaa taustoja selvittäen. Kuva: Sanna Laakkonen.

MAISEMASELVITYKSEN ANTIA

Maakunnallinen maisemaselvitys on yhteenveto maakunnan luonnon- ja kulttuurimaiseman erityispiirteistä. Maisemaselvitys toimi yhtenä arvoperusteena arvokaiden maisema-alueiden määrittämisessä.

Suomi on jaettu kymmeneen eri maisemamaakuntaan ja tarkemmin seutuihin ympäristöministeriön maisema-alue työryhmän selvityksessä (1992). Jako perustuu maantieteelliseen vaihteluun ja maaseutumaiseman kulttuuripiirteisiin. Tämän jaon mukaan Lappi sijaitsee pääasiassa Peräpohjolan–Lapin maisemamaakunnan alueella. Maakunnan eteläisimmät osat kuuluvat Pohjanmaan maisemamaakuntaan ja kaakkoisosat Kainuun ja Kuusamon vaaramaahan.

Maakunnallisessa maisemaselvityksessä jakoa tarkennettiin, jotta pienipiirteisempi maisemarakenteen ja kulttuuripiirteiden vaihtelu saatiin esiin. Maakunnallisen maisemaselvityksen tärkein tietolähde oli Suomen ympäristökeskuksen paikkatiedoista kokoama aineisto, jota täydennettiin maakunnan omilla aineistoilla. Paikkatietoaineistojen lisäksi tietoa kerättiin kirjallisuudesta, kuntien kulttuuriympäristöohjelmista, maakuntakaavan taustaselvityksistä sekä muista aikaisemmista inventoinneista.

Maisemarakenne on kokoava nimi, joka kuvaa maastonmuo-

toja, maa- ja kallioperää, vesiolosuhteita, pienilmastoa ja kasvillisuutta. Maaperän ja kallioperän ominaisuudet vaikuttavat kasvillisuuden ja eliöstön menestymiseen sekä välillisesti ihmisen toimintaan.

Laajuutensa vuoksi Lappi on luonnonoloiltaan hyvin vaihtelevaa aluetta. Valtaosa Etelä- ja Keski-Lappia on melko loivapiirteistä mäki-, kangas- ja suomaata. Tasaaisimpia alueita ovat Perämeren rannikko ja Keski-Lapin aapasoiden seutu. Itää ja pohjoista kohden maisema muuttuu jylhiksi tunturi- ja vaaraseuduiksi.

Lapin joet ovat suuria, pitkiä ja runsaasti haarovia. Merkittävimmät joet ovat Tornionjoki ja Kemijoki latvajokineen. Molempien jokien pituus on yli 500 kilometriä. Kemijoen valuma-alue kattaa yli puolet Lapin pinta-alasta.

Pohjoinen sijainti vaikuttaa voimakkaasti Lapin ilmasto-oloihin. Kesän kasvukausi on lyhyt, mutta toisaalta valoisat yöt korvaavat kesän lyhyttä. Lapissa on laaja kirjo erilaisia elinympäristöjä Perämeren rannikolta pohjoisimman Lapin tunturipaljakoilta. Laajat, erämaiset metsäalueet ovat tyyppillisiä kuten myös rimpiset, linturikkaat aapasuot ja vaihtelevat vaaraylängöt.

ELÄMISEN KEINOJEN JÄLKIÄ MAISEMASSA

Pohjoisilla reuna-alueilla luonto on tarjonnut monipuoliset mahdollisuudet elannon hankintaan.

Tornionlaakson maisemia Aavasaksan huipulta. Kuva: Mervi Savolainen.

Kalastus, metsästys ja keräily muodostivat heti jääkauden jälkeän pyyntiyhteisöjen elämän perustan. Ilmastolliset olot ovat rajoittaneet varsinkin pohjoisimpien seutujen viljelymahdollisuuksia. Maatalous on tyypillisesti ollut sekataloutta; karjanhoitoa harjoitettiin rinnakkain erätalouden, suurkalastuksen ja poronhoidon kanssa. Parhaat edellytykset maataloudelle on ollut Tornionlaaksossa ja Kemijoen suulla. Näille alueille syntyikin talonpoikaisasutusta jo varhaisella keskiajalla. Jokilaaksojen talonpojille lohen- ja siiankalastus oli tärkeä elinkeino, jota maatalous tuki.

Poronhoidosta muodostui tärkeä elinkeino erätalouden ja pienimuotoisen maatalouden rinnalle, kun talonpoikien ja metsäsaamelaiden kulttuurit sekoittuivat 1600-luvulla. Talonpojat alkoivat itse hoitaa omia porojaan Keski-Lapissa jo 1600-luvulla. Talonpoikaisen poronhoidon nopea muutos varsinaiseen lihantuotantoon tapahtui 1700- ja 1800-luvuilla.

Liikkumisessa on aina hyödynnetty helppoja luonnon kulkuväyliä – vesistöjä, kankaita ja harjuja. Lapin vanhat keinot noudattivat enimmäkseen vesireittejä, mutta oikaisivat maata pitkin yli vedenjakajien. Vesiväylien merkitys

säilyi tärkeänä kattavan maantieverkoston ja rautateiden rakentamiseen saakka.

Maisemaselvityksen perusteella inventoinnissa ja alueiden arvioinnissa otettiin huomioon Lapille tyypilliset kulttuurimaiseman ominaispiirteet. Muusta maasta poiketen maatalous ei ole ollut voimakkain kulttuurimaiseman muokkaaja. Historiallisesti kerrostuneessa maisemassa näkyvät erätalouden, porotalouden ja varhaisen ihmistoiminnan merkit. Uudempia maiseman kerroksia ovat esimerkiksi vesistöjen säännöstelyyn liittyvät muutokset maisemassa. Alueet on rajattu kartalle ottaen huomioon myös alueisiin välittömästi liittyvät varhaiset nautinta-alueet, kulkureitit ja kotivaarat. ■

Kannattaa katsoa

www.maaseutumaisemat.fi
www.lapinmaisemat.fi

Kirjoittajat ovat maisema-arkkitehtejä, jotka toimivat omilla toiminimillään maisemaan ja maisemainventointeihin liittyvissä hankkeissa ympäri Suomen.

Kivikot selvityksen kohteena

Vuonna 2010 Geologian tutkimuskeskus (GTK) aloitti Ympäristöministeriön aloitteesta hankkeen, jossa arvotetaan ja luokitellaan geologiselta syntyvaltaan erilaisia kivikkoluontotyyppejä. Arvotustyötä jatketaan maastossa vuoteen 2015, jolloin koko Suomen tärkeimmät kivikot, Ahvenanmaata lukuun ottamatta, on käyty läpi. Loppuraportti valmistuu vuoden 2016 aikana. GTK vastaa kivikoiden geologisten ja maisemallisten arvojen sekä niihin liittyvien ympäristöarvojen inventoinnista. Suomen ympäristökeskus (SYKE) tuli mukaan hankkeeseen vuonna 2013 vastaten kivikoiden biologisten arvojen inventoinnista.

Kivikkotyyppejä ovat rapautumisen seurauksena syntyneet raketat, joita esiintyy varsinkin korkeiden vaarojen ja tuntureiden lakiosissa ja rinteillä. Rapautumisen seurauksena ovat myös vyörykivikeilat eli talukset, jotka ovat muodostuneet jyrkkien kallioseinämien juurille kalliolta alas

Näyttäviä taluskivikoita Pelkosenniemen Aittakurussa. Kuva: Jukka Räisänen, GTK.

vyöryneistä kivistä ja lohkkareista. Roudan aikaansaamia kivikoita ovat lähinnä soiden reuna-alueilla esiintyvät lohkkarepainanteet eli uhkurakat. Erilaiset virtaavan veden kerrostamat kivikot ovat syntyneet pääosin mannerjäätikön sulamisvaiheessa. Muinaisen Itämeren vaiheiden jälkeensä jättämät rantakivikot on huomioitu jo aikaisemmassa tuuli- ja ranta-kerrostumia koskevassa arvotustyössä. Moreenimailla, varsinkin kumpumoreenimuodostumien pinnalla esiintyy kivi- ja lohkkareti-hentymiä, jotka huomioidaan. Lisäksi arvotetaan joitakin tärkeitä siirtolohkkareita.

Kivikot arvotetaan neljään luokkaan. Ykkösluokan kohteet ovat valtakunnallisesti erittäin arvokkaita ja ne ovat myös kansainvälisesti arvokkaita. Nelösluokan kohteet ovat lähinnä seudullisesti arvokkaita. Geologiseen arvoon vaikuttavat kivikon syntyhistoria ja geomorfologia. Maisemallista arvoa määritettäessä huomioidaan kivikolta avautuva maisema, kivi-

kon hahmottuminen ympäristöstä ja kivikon sisäinen maisema. Biologiseen arvoon vaikuttavat kasviston monimuotoisuus ja kasvien harvinaisuus. Arvotukseen vaikuttavien tekijöiden lisäksi selvitetään mm. kivikolla tai sen läheisyydessä kulkevat retkeilyreitit, lähteet ja kulttuurihistorialliset paikat, kuten muinaisjäänteet.

Arvotustyön tulokset antavat tietopohjaa maa-aineslain mukaiseen lupamenettelyyn ja muuhun maankäytön suunnitteluun. Maa-aineslaki velvoittaa maankäyttöä suunnittelevan tarkistamaan onko alueella luontoarvoja. Valtakunnallisesti arvokkaaksi luokitellun kivikon rajaus on tällöin syytä huomioida. Jos kivikot ovat helposti saavutettavia tai sijaitsevat retkeilyreittien lähistöllä, ne voivat toimia opetus- ja virkistyskäytössä. Lisäksi arvotustuloksista on hyötyä erilaisten ympäristöselvitysten laadinnassa.

Jukka Räisänen

Jäämeren entinen Suomi

– turistimatalla Petsamossa

SUVI HARJU ■ Heinäkuisena perjantai-aamuna kävelin reppua kantaen Rovaniemen rautatieasemalle valmiina lähtemään retkelle Petsamoon. Historiakirjoja lukiessani minusta on tullut 1930-luvulla laaditun Petsamon matkailuun suunnatun propagandan uhri. Mielessäni välkyivät mielikuvat vuonoista, tuntureista ja Jäämeren rannoista. Tahdoin nähdä Pelastusvuoren siluetin ja koskea ensimmäistä kertaa Jäämeren vettä Liinahamarissa. Halusin kokea poikkeavan kulttuurin ja päästä alueelle, joka kuului kaksikymmentäneljä vuotta Suomelle.

Matka-ajaksemme oli laskettu yli 750 kilometrin pituiselle reitille noin 12 tuntia, kokonaisuudessaan matka kesti kolme päivää. Suurimmaksi osaksi linja-auto sai pyyhältää 100 km tunnissa, joten oli hassua kuvitella että samaisella Jäämerentiellä oli ajettu 20 km/h nopeusrajoituksilla (vuonna 1936 sai ajaa jo 60 km/h). 1920-luvulla matkaja pääsi yhden päivän aikana vasta Ivaloon asti.

Ylitimme Venäjän rajan Norjan puolelta. Ensimmäinen näkymä Petsamosta ei ole mairitteleva. Salmijärven takana tehdaspiiput tupruttavat savua Nikkelin kaiskoskaupungin ylle. Mitä lähemmäksi ajoimme, sitä selkeämpiä ympäristötuhot olivat. Kuitenkin näimme rinteessä pienen koeviljelmäpalstan, jossa oli vihertäviä kasveja. Ajoimme suoraan Zapoljarnyihin, joka sekkin on pieni kaiskoskaupunki ja sijaitsee entisen Moskovan koltrakylän lähellä.

Hotellimme Petchenga oli perinteinen neuvostotyylinen rakennus. Astuessani huoneeseeni en voinut olla vertaamatta tilannetta 1930-luvun matkalaisen majoitusolosuhteisiin. Silloin matkailija saattoi jo nauttia sähkövalosta ja lämpimästä juoksevasta vedestä. Sähkövalot toimivat nytkin ja suihkusta tuli liian kuumaa vettä. Huoneeni oli lämmin ja viihtyisiä ja nukkumaan mennessä toivoin etten saisi syöpäläisiä matkatuliaisiksi. Nehän olivat olleet perinteisesti Petsamon matkailijoiden riesana.

Venäläisen aamiaisen jälkeen ajoimme Nikkeliin eli entiseen Kolosjokeen. Keskusaukiolle oli pystytetty suomalaisille tutunoloinen obeliski. Samainen Petsamon Suomeen liittämisen kunniaksi louhittu monoliitti oli sijainnut aiemmin Alaluostarilla. Nyt sen merkitys oli muuttunut venäläiseksi – se oli Petsamon vapauttamisen muistomerkki.

Linja-autoon nousi venäläinen opas ja lähdimme ajamaan kohti Liinahamaria. Trifonan portilla sotilaat suorittivat meille nimenhuudon ja portti nostettiin ylös.

Entisen kalajauhotehtaan paikalle Liinahamarissa rakennetaan kalanjalostuslaitosta. Taustalla näkyvät ruosteiset öljysäiliöt. Kuva: Suvi Harju.

Kaikki huokasivat helpotuksesta – olimme ensimmäinen Liinahamarinin päästetty turistiryhmä! Pysähdyimme kuvaamaan pientä Trifonajärveä ennen kuin näimme vanhoista valokuvista tutut jyrkät kalliorinteet. Ohitimme useita hylättyjä ja rappeutuneita kerrostaloja. Liinahamarin varuskunta oli hiljentynyt kylmän sodan vuosista, ja ydinkäyttöiset sukellusveneet oli siirretty alueelta pois.

Paikat näyttivät olevan entisessä Suomen ainoassa jäämerensatamassa mullin mallin, mutta kunnostustyöt olivat kuitenkin käynnissä. Suomalaisten kalajauhotehtaan tilalle oltiin rakentamassa kalanjalostuslaitosta. Vanhat laiturien osat olivat uusiokäytössä ja kalastusaluksia oli ankkurissa uudella kalastusasemalla. Meneistä ajoista olivat muistuttamassa suomalaisten ruostuneet jättimäiset öljysäiliöt ja vuonna 1932 valmistunut Liinahamarin matkailumaja. Kaksikerroksinen, tiilestä rakennettu entinen hotelli oli muunnettu kasarmiksi ja ikkunarivejä lisätty.

Parkkinassa pysähdyimme paikalle, jossa ennen oli ollut kirkko ja hautausmaa. Autiolla alueella kirkon sijainnin näki vain maassa olevasta syvänteestä ja paikalla olevista puisista ortodoksisista risteistä. Parkkinan suomalaisista ajoista muistutti käytössä oleva entinen Suomen Petsamon aluesairaala (valmistunut vuonna 1933), joka on armeijan käytössä. Lähistöllä on suuri ja siisti ruoho-

Munkkeja poistumassa Yläluostarin kirkosta vuonna 1911.
Kuva: Ellisif Wessel, Lapin maakuntamuseo.

kenttä, johon on harvakseltaan sijoitettu puisia ristejä. Paikalle on haudattu yli 10 000 saksalaista ja itävaltalaista vuoristojääkäriä. Aikoinaan tämäkin hautausmaa on tietoisesti tuhottu, mutta nyt siellä on sekä vuoristojääkärien että neuvostosotilaiden muistomerkit.

Kävimme vielä Pyhittäjä Trifon Petsamolaisen vuonna 1533 perustaman luostarin alueella. Viimeisin tuho iski Petsamon luostarin kirkkoon joulukuussa 2007 jumalanpalveluksen aikana, luostari paloi maan tasalle. Jälleenrakennus on alkanut kunnioittaen vanhaa perinnettä. Uusi kirkko oli rakennettu tuhoutuneen viereen ja luostarin päärakennus muistutti ulkonäöltään edeltäjänsä. Luostarialueen ympärille oli rakennettu hirsinen muuri,

Vuonna 2007 palaneen Yläluostarin kirkon viereen on rakennettu uusi kirkko edeltäjänsä muotoja mukaillen. Kuva: Suvi Harju.

josta tuli mieleen keskiaikainen linnoitus. Matkailijoille on rakennettu siistit käymälätilat ja viihtyisiä turistikauppa, ensi kesäksi pitäisi valmistua majoitus-tilat. Luostari vaikutti hiljaiselta, mutta toivoa täynnä olevalta paikalta.

Petsamo on nyt kuin luostarin vieressä kohoava tunnettu Syntikukkula. Sen maanmuodon tunnistaa, mutta se on pahoin pusi-koitunut, roskainen ja raunioitunut. Raivaussahalla, ahkerilla siivous- ja rakennusmiehillä Pet-samosta voisi saada taas hittimat-

kailukohteen, jossa matkailijat etsisivät arktisia kokemuksia. Suomalaisajalta ei ole enää paljoa jäljellä. Rauniot saavat rauhassa rapistua sään armoilla, kuten myös monet neuvostoajan kerrostalot. ■

Matkan järjesti Lapin Ekspertit Oy yhteistyössä Petsamo-Seuran kanssa. Matkaan oli lähtenyt erityisesti henkilöitä, jotka olivat Petsamossa syntyneitä tai joiden vanhemmat olivat siellä asuneet.

Leuku, saamelaisten tärkeä työkalu

ANSSI RUUSUVUORI ■ *”Tällä puukolla on lappalaisen elämässä suuri merkitys, sillä hän tunturiseudussa hakkaa hoikkia koivuja polttopuiksi, vuolee syttöjä muulloinkin, halkaisee kiehautetut poronkontit ja nostaa ydinkimpaleet suuhunsa, perkaa isompia kaloja, talvimatkoilla jäätäjäskelillä kopistaa ja hankaa jään ahkion pohjasta, teurastaa porot jne. Puukkoa teroitetaan tarpeen mukaan, joskin se enimmästi saa olla tylsähkönä.”* Näin kirjoitti T.I. Itkonen Petsamosta Kansallismuseoon tuomansa inarilaistyyllisen leu’un tietoihin.

Leuku eli suorra niibi (iso puukko) on saamelaisten kehittämä teräse, jonka terä on pitempi ja leveämpi kuin tavanomaisessa puukossa. Terän pituus on yleensä 150–230 mm ja leveys normaalisti 22–38 mm. Leu’un teräkulma on suurempi kuin normaalin puukon, ja useimmiten se on varustettu joko selvällä murtokulmalla tai kuperalla hionnalla, jotta terä kestäisi myös hakkaamista ja muuta ”kirvesmäistä” käyttöä.

Leu’un kahvassa on pääsääntöisesti muuta kahvaa isompi kokoponsi, joka estää leukua lipeämästä kädestä hakkaavan liikkeen aikana. Kahva on puuta, useimmin raidanjuurta tai visakoivua, tai sarvea tai näiden yhdistelmää. Etenkin sarvikahva on usein useammasta pienestä palasta koottu. Väليلappoina – kahvaa kiertävinä kapeina ”vöinä” – on tällöin nahka- tai tuohilappoja,

jotka auttavat kahvaa kestävämmän kosteuden tuomat muutokset ja muodostavat siihen samalla pieniä ”liukuesteita”. Leu’un tuppi peittää yleensä lähes koko kahvan vain ponnin jäädessä tupen ulkopuolelle. Näin leuku pysyy turvallisemmin tupessaan tunturilla ja metsässä liikuttaessa. Leuku onkin ennen kaikkea ”ulkotyökalu”, jota on hyvä käyttää myös kylmässä säässä rukkaset kädessä.

HISTORIASTA EI TÄYTTÄ SELVYYTTÄ

Vanhimmat luotettavasti ajoitetut leu’ut sijoittuvat vasta 1800-luvulle. Saamelaisia kuvaavista historiallisista piirroksista leukuja on vaikea tunnistaa, mutta ainakin jo 1600-luvun piirroksissa on kuitenkin nähtävissä suurikokoisia kokoponsisia puukkoja, jotka ovat todennäköisesti juuri leukuja, tai

vähintään niiden läheisiä sukulaisia. Vaeltavilla saamelaisilla ei yleensä ollut mahdollisuutta kantaa mukanaan sepän välineitä, joten lapinpuukkoihin hankittiin terät tavallisesti vaihtokauppana. Leu’un terän tyyppisiä suuria teriä ei kuitenkaan juuri käytetty muualla, joten osa paikoilleen asettuneista saamelaisista erikoistui leukusepiksi. Kirjallisuudessa on mainintoja saamelaisista leukusepistä ainakin jo 1800-luvun puolelta. Saamelaiset kyllä tunsivat raudanvalmistustaidon ja rautaaseet aivan ensimmäisten suomalaisten joukossa.

Leu’un syntymiseen johti tarve löytää kirvestä käytännöllisempi ja kevyempi matkatyökalu pohjoisella vyöhykkeellä, josta täyskasvuisten puiden sijaan saattoi löytää nuotiotarpeiksi vain vaivaiskoivuja ja muita pensasmaisia

Inarista peräisin oleva itäisen tyyppin nahkatuppileuku, jonka tupessa on vuosiluku 1904. Kansallismuseon kokoelmat. Kuva: Anssi Ruusuvuori.

kasveja. Rautakautisissa löydöissä tavattuja väkipuukkoja, kookkaita veitsimäisiä aseita, käytettiin jo mahdollisesti tähän tarkoitukseen. Ehkä kristinuskon ja sen mukana tulleiden uusien veitsityyppien myötä väkipuukkojen käyttö loppui tullakseen taas uudelleenkehityksi nykyaikaisen leu'un muodossa. Toinen vaihtoehto on, että leuku kehittyi suoraan väkipuukosta, ilman varsinaista katkosta. Kolmas mahdollinen ajatus on se, että leuku syntyi vasta myöhäisellä keskiajalla ulkomaisten kauppiaiden tuomien veitsien inspiroimana. Niin tai näin, näihin teorioihin lienee tyytyminen uusia löytöjä ja laajempia tutkimuksia odotellessa.

LEUKUUN KUULUU KORISTEELLINEN TUPPI

Suomessa käytetyt leu'ut voidaan jakaa rakenteensa ja koristelunsa puolesta itäisen Lapin nahkatuppileukuihin ja Länsi-Lapin sarvituppisiin puukkoihin ja leukuihin. Jako ei ole mitenkään yksiselitteinen tai ehdoton, mutta sarvi vaikuttaa olleen lännessä erityisen suosittu materiaali. Länsi-Lapin yhteydet Ruotsin ja Norjan Lappiin olivat Itä-Lappia paremmat, ja etenkin Norjan Lapissa puolisarvituppien valmistus näyttää olleen yleistä.

Suomalaiset leu'ut kuuluvat koristelunsa puolesta samaan alueeseen Pohjois-Ruotsin ja -Norjan sekä Venäjän Lapin kanssa. Sarvitupen kaiverruskoristelu ei täytä

Läntisen tyyppin puolisarvituppileuku, joka on valmistettu 1800-luvun jälkipuolella. Poronsarvisessa kahvassa on kaiverruskoristelua ja tuohilapot. Sarvitupille on ominaista käyrä alaosaa. Kansallismuseon kokoelmat. Kuva: Anssi Ruusuvuori.

koko esineen pintaa, vaan perustuu koristelemattoman ja koristelun pinnan vuorotteluun. Esineistössä on nähtävissä erilaisten abstraktien kuvioiden ja viivoitusten lisäksi usein myös puolinaturalistisia aiheita, kuten geometrisesti tyyliteltyjä kukkia, tai puhtaasti naturalistisia aiheita, kuten poroja tai muita eläimiä ja ihmishahmoja. Tavallisin koristeaihe, jota on käytetty erityisesti Lapin matkamuistopuukoissa, on saamelainen istumassa poron vetämässä ahkiassa. Myös erilaiset kaarijonot ja ristikot ovat yleisiä.

Suomen itäisen Lapin ja Venäjän Lapin puukkojen ja leukujen koristelu on pääsääntöisesti vaatimattomampaa kuin lännempänä. Itä-Lapissa leu'un kahva on puuta ja joskus tinavaloksin koristeltu. Nahkatupen koristelu perustuu usein viivoituksiin ja yksinkertaisiin tähti- tai ympyräaiheisiin, jotka painettiin kostutettuihin

tuppiin sarvesta veistetyillä punseleilla. Myös eri suvuilla oli pääsääntöisesti omat, hieman toisistaan eroavat perinteiset koristeaiheet.

Suomen saamelaisten käytössä olleita vanhoja leukuja ja matkamuistoiksi valmistettuja leukuja on suomalaisten museoiden kokoelmissa tiedossani noin kolmekymmentä. Leukujen tekijöistä on yllättävän vähän tietoa. Enontekiön seudulta tiedetään muutaman henkilön nimi. Rovaniemellä Johannes Laurin tuotantoon kuului muiden puukkojen lisäksi leu'ut, Marttiini valmistaa niitä vieläkin. Laitin suvun tunnetut saamelaiskäsityöläiset ovat valmistaneet 1970-luvulta lähtien puukkoja ja leukuja perinteisin menetelmin. Hienoja moderneja leukuja tekevät nykyään mm. puukkoseppämestarit Pekka Tuominen Pohjois-Savossa ja Pasi Jaakonaho Inarissa. ■

Anssi Ruusuvoori on julkaissut mittavat teokset Puukon historia (2009) ja Puukon historia 2 (2012), jotka sisältävät runsaasti tietoa pohjoismaisista puukkomalleista ja puukonvalmistajista.

Inarin saamelaismuseon avaamisesta 50 vuotta

ARJA JOMPPANEN ■ Vuonna 1959 perustettu Inarin saamelaismuseo on vanhin Pohjoismaihin perustetuista saamelaisista museoista. Museo avattiin yleisölle ensimmäisen kerran 50 vuotta sitten kesäkuussa 1963. Kesäkaudella avoinna pidetty ainutlaatuinen ulkomuseoalue on nykyisin osa saamelaismuseo Siidan näyttelytarjontaa.

Saamelaismuseo Siidan edeltäjä, Inarin saamelaismuseo, perustettiin Samii Litto – Saamelaisten Yhdistys ry:n toimesta vuonna 1959 saamelaista kulttuuria esitteleväksi paikallismuseoksi ja kotiseutumuseoksi. Museo avattiin yleisölle ensimmäisen kerran 25. kesäkuuta vuonna 1963 ja siitä tuli 1960- ja 70-luvuilla Inarin kesämatkailun vetonaula. Saamelaismuseo sai vuonna 1998 ulkomuseon viereen uuden Siidänpäärakennuksen ja sen myötä koelma- ja näyttelytilat ja ympärivuotista museoammattillista henkilöstöä. Saamelaismuseo Siida on valtakunnallinen erikoismuseo ja saamelaisten kansallismuseo Suomessa.

Saamelaismuseon perustaminen liittyy sodanjälkeiseen saamelaispoliittiseen heräämiseen. Inarin saamelaismuseon idean isä oli Inarin Iijärveltä kotoisin ollut saa-

melaisaktivisti Johan Nuorgam. Nuorgam oli nuoruudessaan 1930-luvun alussa toiminut Helsingin Seurasaaren ulkomuseossa vahtimestarina. Ajatus vastaavanlaisen museon perustamisesta Inariin saattoi syntyä Nuorgamin mielessä tämän kokemuksen seurauksena. Lapin rakennusperinnöstä merkittävä osa oli tuhoutunut Lapin sodassa, ja sotaa edeltäneeseen elämäntapaan liittynyt esineistö oli jäämässä huntingolle. Saamelaisen rakennetun kulttuuriympäristön muutos jatkui voimakkaana 1940- ja 50-luvuilla jälleenrakennuksen ja teknologisen kehityksen vuoksi. Saamelaismuseon perustamisen taustalla oli halu kerätä ja säilyttää muutosten myötä katoavaksi nähtyä saamelaista rakennuskulttuuria ja esi-neellistä kulttuuriperintöä.

Johan Nuorgam teki aloitteen museon perustamiseksi vuonna 1959 toimiessaan Samii Litto -yhdistyksen toiminnanjohtajana. Hanketta valmistelemaan valittiin Nuorgamin lisäksi toinen inarilainen, Johan Erkki Jomppanen. Ulkomuseoon sopivien vanhojen rakennusten kartoitus ja esi-neiden kerääminen aloitettiin samana vuonna. Museoalueeksi vuokrattiin seitsemän hehtaarin tontti Lääkintöhallitukselta Inarin kirkonkylästä Inarijärven rannasta Juutuajoen pohjoispuolelta. Avuksi esineiden keräykseen ja perinteenkeruuseen tuli Turun yliopiston Kasvitieteellisen tutkimuslaitoksen esimies ja Kevon

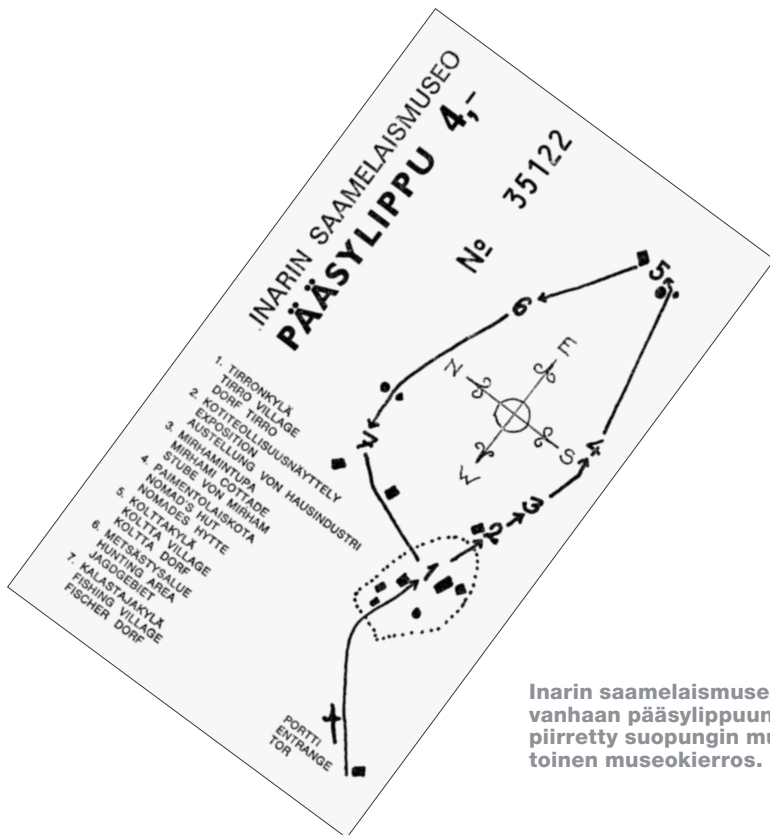

Johan Nuorgam toimi Inarin saamelaismuseon ensimmäisenä museonhoitajana. Kuva: Saamelaismuseo.

tutkimuslaitoksen johtaja Paavo Kallio opiskelijoiheen. Yhteistyö Turun yliopiston kanssa jatkui jokakesäisenä 1970-luvulle saakka. Ulkomuseon rakennusten siirtoon ja rakentamiseen on museon olemassaolon aikana osallistunut myös laaja joukko paikallisia rakennusperinnön taitajia.

ULKOMUSEOREITIN KOHTEET

Johan Nuorgamin aikoinaan ren-gasmaiseen suopungin muotoon hahmotteleman ulkomuseoalueen kiertävän polun pituus on noin 800 metriä. Polun varrella on lähes 50 saamelaisesta kulttuuri-perinnöstä kertovaa opasteella

Inarin saamelaismuseon vanhaan pääsylippuun on piirretty suopungin muotoinen museokierros.

varustettua esittelykohdetta. Siirrettyjen alkuperäisten hirsirakennusten lisäksi museoalueella on eri saamelaisyhmien asumiseen ja säilyttämiseen liittyvien rakenteiden rekonstruktioita sekä pohjoista pyyntiteknologiaa esittelevä ”metsästysalue”.

Ulkomuseokierroksen lähtöpisteen muodostaa ”Tirron kylä”, 1800-luvulta peräisin oleva inarinsaamelainen talollispihapiiri, joka siirrettiin museoalueelle vuonna 1960 läheisestä Tirron kylästä Vaskojoen varresta. Ensimmäisessä museoalueelle pysty-

tyssä rakennuskokonaisuudessa olivat Tirron kaksi- ja kolmiosaiset asuintuvat ja kolme aittaa. Tirron asuintuvat on rakennettu hirsistä maapenkin päälle; rakennusten alimmat hirret on tuettu suoraan maavalleihin. Tuvissa on luonnonkivistä muuratut la-
pintuville tyypilliset savun suoraan ulos johtavat avopiisit. Aitait ovat lihan, kalan ja muun tavaran säilyttämiseen tarkoitettuja nelijalkaisia jalkaaittoja. Tirron pihapiirin hirsirakennukset ovat

siirrettyinäkin arvokkaita ja harvinaisia alkuperäisrakennuksia, jotka pelastuivat Lapin sodan tuhoilta.

Inarinsaamelaisen kulttuuriympäristön esittely jatkuu Juutuan jokisuun Vuopajan rannan kalastajasaamelaisten rakenteiden ryhmällä. Kohteessa on pienikokoinen jalka-aita, turvekammi ja männynkuorikatteinen seinistä avoin arttukatos sekä turvekattainen saaliskalojen säilyttämiseen tarkoitettu kalapuura. Kokonaisuutta täydentävät verkko- tai nuottaulut, telineet verkkojen kuivaamista varten. Nomadiseen elämäntapaan sopeutetut siirrettävä korvakota ja säilytysluovarakenne ovat saaneet seurakseen väliaikaisempaan majoittumiseen tarkoitettua koko- ja puolilaavujen ruoteet. Petsamon aikaisesta kolttasaamelaisesta kulttuurista kertovat vuorostaan turpeella katettu hirsikerralta nouseva kammi ja turvekattainen lammaspuura sekä niliaita. Isokokoinen turvekattainen poroliemu, porolato, on antanut aikoinaan suojaa räkkää vastaan myös museon alueella pidetyille poroille.

Ulkomuseoalueella sijaitsee myös Mirhamintuvaksi kutsuttu vanha käräjätupa. Tupa rakennettiin alun perin Inariin lähelle Kittilän rajaa vuonna 1845. Erämaan keskellä sijaitsevassa hirsituvassa istuttiin käräjiä 1900-luvun alkupuolelle saakka. Rakennus kertoo valtion hallinto- ja oikeusjärjestelmän ulottumisesta Saa-

menmaalle saakka – ja myös tuomiotaan odottaneiden kohtaloista seinillä olevien kaiverrusten kautta. Museon opasteteksteissä tuvasta kerrotaan seuraavaa: “[...]. *Aikojen kuluessa on tuvan seiniin kaiverrettu satoja puumerkkejä, joista osa on tuomiota odottaneiden. Tuomiot olivat vankila, jalkapuu tai raipparangaistus. Raippoja annettiin tuvan ulkopuolella olevassa nurkkapuun ulkonemassa, johon rangaistava sidottiin käsittä kiinni ja raipat annettiin paljaan yläruumiin selkäpuolelle...*” Oikeudenkäyntien siirrettyä kirkonkyltiin, tupa palveli ns. autiotupana eli lukitsemattona yöpymispaikkana matkalaisille. Mirhamintupa siirrettiin museoon 1960-luvulla.

Ulkomuseoalueen sivuuttavan puron rantaan on rakennettu Inarin kullankaivuun historiaan liittyvä miljöö kullankaivajan kämppineen ja huuhdontarakenteineen. Puron toisella puolella oleva siirtolohkare mainitaan ulkomuseon aikaisessa esitteessä ”seitakivenä”. Ulkomuseoalueella on myös Lapin sodan jättämiä jälkiä mm. taisteluhautojen ja pesäkkeiden maahan jättämiä uria. Näitä ei ole kuitenkaan haluttu missään museon vaiheissa korostaa tai merkitä opastein. Arkeologisissa kaivauksissa museoalueelta on löydetty kivikaudelle ja varhaiselle metallikaudelle ajoittuvia kodanpohjia, työkaluja ja palanutta luuta. Nämä kertovat pohjoisen pyyntiväestön elämästä.

ULKOMUSEO – MUSEOITU KULTTUURIYMPÄRISTÖ

Saamelaismuseon ulkomuseo on yli 50 olemassa olovuotensa aikana luonut Inariin oman mikrota-son kulttuuriympäristönsä, jolla on oma museologinen historian- sa. Ulkomuseon kohteet edusta- vat aktiivisesta arkikäytöstä ka- donneita ilmiöitä omaan aikaan- sa pysäytettyinä. Ulkomuseon ra- kennukset ja rakenteet välittävät väljän ajallisen poikkileikkauksen saamelaisesta rakennusperinnöstä ennen toista maailmansotaa. Ul- komuseo tai kotiseutumuseo viit- taa museotyyppiin, jossa raken- nusten ja niissä olevan esineistön kautta pyritään luomaan autenti- nen kuva entisajan elämänpiiris- tä. Helsingin Seurasaaressa ja Tuk- holman Skansenin esikuvien mu- kaisesti Inarin saamelaismuseossa saattoi tutustua seudulle tyypilli- siin rakennuksiin ja rakennusryh- miin ja niiden asukkaiden asumi- seen, elämiseen ja työntekoon.

Inarin saamelaismuseo edustaa varhaista vaihetta saamelaisen etnisyyden tietoisessa rakentami- sessa institutionaalisin keinoin. Perustetun museon nimi oli alus- ta lähtien saamelaismuseo, vaikka muualla Suomessa esillä olevissa näyttelyissä saamelaisiin viitattiin vielä yleisesti lappalaistermillä. Museoon kerättyjen rakennusten ja esineiden kautta kuvitettiin saa- melaisen erityistä suomalaisesta poikkeavaa elämäntapaa ja elin- keinoja. Museo esitti saamelai- set yhtenäisenä saamen kansana

mutta kertoi samalla myös kult- tuurin sisäisistä eroavaisuuksista. Suopungin muotoisen museopo- lun varrelle sijoitetut eri saame- laisryhmien rakennustekniikoita ja elinkeinoja esittelevät kokonai- suudet kuten myös saamenpukuja ja muita käsitöitä sisältänyt ”ko- titeollisuusnäyttely” määrittelivät Inarissa asuvien saamelaisryhmi- en – inarinsaamelaisen, pohjois- saamelaisen ja kolttsaamelaisen – kulttuurisia ominaispiirteitä.

ULKOMUSEON HOITO

Ulkomuseon hoito edellyttää mu- seon työntekijöiltä monipuolista perehtymistä alueellisiin kult- tuuriympäristöihin ja niiden ra- kennusperintöön. Kullakin kult- tuurialueella on luotu tarkoituk- senmukaisia rakennuksia ja raken- teita, joiden valmistamiseen on käytetty ympäristöstä löytyviä materiaaleja ja niihin sopivia tek- niikoita. Ulkomuseota hoidetaan nykyisin museaalista lähtökoh- dista käsin. Hoidon päätavoit- teena on rakennusten ja raken- teiden alkuperäisyyden ja käytet- tävyyden ylläpito ja rakennusten ja niiden sisustusten suojaami- nen vahingoilta. Erityistä huomi- ota kiinnitetään arvokkaan ul- komuseoalueen paloturvallisuus- teen ja maanpinnan kulumisen ehkäisemiseen. Esittelykohteisiin liittyvän informaation saavutet- tavuus ja näyttelyvieraiden turval- lisuus ovat nekin tärkeitä tavoitteita. Yhä enemmän kiin- nitetään huomiota myös ainut-

Vanha ulkomuseo on nykyään osa saamelaismuseo-luontokeskus Siidan näyttelytarjontaa. Kuva: Arja Jomppanen, Saamelaismuseo.

laatuisten ulkomuseoalueen museaalisen historian tallennukseen.

Ulkomuseon rakennukset toimivat aikoinaan myös museoon kootun esineistön säilytys- ja esilepanopaikkoina. Ulkomuseorakennuksissa esineistöä uhkaavat kuitenkin monet vaarat: tuhoeläimet (jyrsijät, hyönteiset), korrosio (ruostuminen, hapettuminen), mekaaninen kuluminen, pöly ja lika sekä ilkivalta ja varkaudet. Esineistöä on edelleen jonkin verran esillä ulkomuseota elävöittämissä mutta pääosa siitä on siirretty Siidan kokoelmatiloihin, koska vaihtelevat ulkomuseo-olosuhteet eivät sovi museoesineistön säilyttämiseen.

Ulkomuseoympäristö ei anna täyttä käsitystä saamelaisen kulttuuriympäristön monimuotoisuudesta mutta tarjoaa kuitenkin ainutlaatuisen tiiviin ja helposti saatettavan tietopakettin entisajan saamelaisista rakennustavoista ja pyyntikulttuurista. Hyvin hoidettua ulkomuseoaluetta voi hyödyntää kulttuuri- ja luontoelämysten lähteenä ja viihtyisänä oppimisympäristönä. Ulkomuseoalueelle ei enää siirretä uusia rakennuksia, koska nykyisin pyrkimyksenä on rakennusten säilyttäminen niiden alkuperäisillä paikoilla omassa luonnollisessa maisemaympäristössään siihen liittyvän käyttöhistorian ja yhteisön keskellä. ■

Kultamuseo

40 vuotta

HANNA MATTILA ■ Tankavaaran kullan löysi kesällä 1934 Purnumukan kylässä asuva saamelainen Aslak Peltovuoma unennäön perusteella. Löytö pysyi jonkin aikaa salassa, mutta pian tehtiin alueelle lisää valtauksia ja laadittiin suuriakin suunnitelmia kultapitoisen maan hyödyntämiseksi. Suunnitelmat jäivät toteutumatta, mutta kultaa kaivettiin Tankavaarassa aktiivisesti parin vuosikymmenen ajan.

Kullan hinnan laskiessa hiipui toiminta alueella elpyäkseen jälleen 1960–70-lukujen taitteessa. Tuolloin perustivat kullankaivajalegendat Niilo Raumala ja Yrjö Korhonen alueelle turistihuhtomon, jossa matkailijat saivat maksua vastaan kokeilla vaskausta ja pitää löytämänsä kullan matkamuistona.

Maaliskuussa 1973 tehtiin Lapin Kullankaivajain liiton kokouksessa perustamis päätös Kultamuseosta. Aloitteen teki Inkeri Syrjänen, josta sittemmin tuli museonjohtaja. Tietoa kultahistoriasta löytyi runsaasti vanhoilta kullankaivajilta, GTK:lta, Valtionarkistosta sekä Oulun maakuntaarkistosta.

Museolle saatiin ensimmäinen oma näyttelyrakennus vuonna 1975 – Varpupäältä talkoovoimin siirretty Mutterikämpä, jossa oli näyttelytilaa noin 20 m². Näyttelyssä oli kullankaivusta kertovia valokuvia, työkaluja sekä karttoja. Kun oli päästy alkuun, kasvoivat kokoelmat ja samoin tarve saada uusi rakennus. Metsähallitus tuli monien vaiheiden jälkeen apuun ja museo lunasti Härkäselässä sijainneen Oy Lapin Kullan tuki-

Lapin kultahistoriaan kuuluu olennaisesti kultavaaka. Kuva: Matti Kolho.

kohtarakennuksen itselleen. Rakennus siirrettiin ja pystytettiin pääosin talkoovoimin, ja peruskiven muuraajana toimi kesällä 1977 itse tasavallan presidentti Urho Kekkonen.

Toiminnan ammattimaistuesssa ja muuttuessa ympärivuotiseksi tulivat uudet, ajanmukaiset työ- ja näyttelytilat tarpeellisiksi. Uuden päärakennuksen rakentaminen aloitettiin 1982 ja yleisölle näyttely avattiin kesällä 1983. Kullanhuuhdonnan MM-kisoista oli puolestaan saanut alkunsa kultanhuuhdojen kansainvälinen yhteistyö. Kisamatkojen yhteydessä tutustuttiin paikalliseen kultahistoriaan, joka joskus oli osin tuttua jo kirjoista. Heräsi ajatus koota Tankavaaraan pysyvä näyttely, jossa olisi esillä kultanhuuhdonnan historiaa kautta maailman.

Idean isällä Kauko Launosella oli aitiopaikka Maailman Kultanhuuhdontaliiton presidenttinä lähteä toteuttamaan asiaa käytännössä. Näyttelylle suunniteltiin oma rakennus, Golden World, joka ulkoapäin muistuttaa suurta ylösalaisin käännettyä vaskoolia. Ministeri Hannele Pokka avasi kansainvälisen kultanäyttelyn yleisölle 1995.

KOKOELMIA JA MAASTOTYÖTÄ

Museon ensimmäiset esinekoelmat syntyivät, kun Tankavaaran lähialueelta kerättiin talteen ja suojaan jo miltei lahoamaisillaan olleita kullankaivuvälineitä. Näiden suhteen oltiin sikäli otollisessa asemassa, että suurimmalle osalle löytyi saman tien myös historia ja konteksti kul-

**Kultamuseon näyttelyihin käydään sisälle Lapin kultahistorian kautta.
Kuva: Matti Kolho.**

lankaivajaveteraanien kertomana. Valokuvakokoelma sai alkunsa kullankaivaja Heikki Kokon lahjoituksesta, joka käsitti nipun valokuvia kenkälaatikkoon pakattuna. Pakkaus oli vaatimaton, mutta sisältö sitäkin arvokkaampi.

Nykypäivään tullessa numeroitujen esineiden määrä on noin 5 000 ja digitoitujen valokuvien määrä on noin 15 000. Kokonaisuudet molemmissa kokoelmissa ovat vieläkin suuremmat. Arkistomateriaalia on kertynyt jokunen hyllymetri ja käsikirjaston kultaihteiden niteiden määrä on kasvanut useaan tuhanteen. Lisänä on Niilo Raumalan keräilyharastuksesta alkunsa saanut kivi- ja mineraalikokoelma, jossa on noin 3 000 näytettä Suomesta ja ympäri maailmaa.

Jo alusta lähtien museon toiminta on ulottunut museorakennuksen ulkopuolelle, kultahistoriaan liittyviin kohteisiin maastossa. Ensimmäiset inventointi- ja tutkimusretket tehtiin pian museon perustamisen jälkeen Ivalojoelle 1975 ja Lemmenjoelle 1978. Vuosikymmenien aikana piirustuksina ja valokuvina on tallennettu paljon kultahistoriaa, josta osasta ei muutoin enää olisi maastossa kuin muisto jäljellä. Myös mielenkiintoista esineistöä on saatu talteen retkien yhteydessä.

Inventoinnin lisäksi monien talokoretkien aikana on kunnostettu ja entisöity kultahistoriallisia kohteita. Nämä retket ovat osa yhteistyötä, jota museo on tehnyt mm. Metsähallituksen, Oulun yliopiston ja Museoviraston kanssa. Ny-

kyisin ne ovat monesti osa jotain hanketta. Viimeisin esimerkki on Metsähallituksen vetämä ”Kultaa ja kuohuja” -hanke, jossa Kultamuseon talkoolaiset olivat mukana mm. tervaamassa kattoja ja naulaamassa päreitä.

TULEVAISUUDENNÄKYMÄT

Neljässä vuosikymmenessä museosta on muodostunut yksi Lapin merkittävimmistä kulttuurimatka-kohteista. Yhdessä Koilliskairan luontokeskuksen kanssa Kultamuseo muodostaa kokonaisuuden, jossa vierailija pääsee tutustumaan Lapin karunkauniiseen luontoon ja lähes 150-vuotiseen kultahistoriaan. Museo tarjoaa myös kullanhuuhtonnan opastusta ympäri vuoden – tämä on osa museon pedagogista toimintaa, johon kuuluu etenkin kouluikäisille tarkoitettuja ohjelmapaketteja. Paraikaa museolle ollaan tekemässä pedagogista ohjelmaa, jossa huomioidaan eri-ikäiset kävijät ja monenlaiset oppimistavat.

Luonto ja ihmiset aiheuttavat muutoksia kultaluontokompleksien historiallisille kohteille, joten museotyössä riittää haasteita tulevaisuudessakin. Kohteiden tutkiminen ja säilyttäminen on monesti kilpa-juoksua ajan kanssa. Kultamuseo on myös tehnyt aloitteen Lapin Kultaisesta Geoparkista, jossa olisi geologisesti ja kulttuurisesti merkittäviä kohteita, ja jolla olisi merkitystä esimerkiksi alueen matkailuelinkeinolle. Inarin kunta jatkaa hanketta yhteistyökumppa-

neinaan mm. Sodankylän kunta, Metsähallitus, GTK ja Kultamuseo.

Viimeisten vuosien aikana pääpaino museon näyttelypuolella on ollut kotimaisessa kultahistoriassa. Merkittävin ja näkyvin projekti on perusnäyttelyn uusiminen. Tulevina vuosina suunnataan katseet myös kansainvälisen osaston päivittämiseen. Esimerkiksi Italian Bessan ja Australian Ballaratin kanssa tiivistetään yhteistyötä. Lisäksi pyritään löytämään uusia yhteistyökumppaneita.■

LÄHTEET

Golden World, kertomus kullasta ja ihmisestä. Kultamuseon julkaisusarja N:o 18. Kouvola (2008).

Heinäaho, Heli – Mattila, Hanna et. al.: *Kultajoki kertoo. Julkaisu Kultamuseon suorittamista tutkimus-, inventointi- ja entisöintitöistä Ivalojoella 1975–2010.* Kultamuseon julkaisusarja N:o 32. Tornio 2012.

Kyrö, Hely – Sahavirta, Helena: *Mutterikämpästä koko maailman Kultamuseoksi. Kultamuseo 35 vuotta kultaperinteen hyväksi 1973 – 2008.* Kultamuseon julkaisusarja N:o 27. Iisalmi 2008.

Kauko Launosen artikkeli Kultamuseon 40-vuotistaipaleesta.

Etulinjan erämies

HANNU KOTIVUORI ■ Kairojen kulkija, Lapin radion erätarinoiden tulkki ja Posion kansalaisopiston entinen rehtori Aapo-Matti Salmi (1920–2005) kokosi merkittävän aineettoman kulttuuriperinnön haastatteleamalla ääninauhalle lappilaisia erämiehiä. Tallennustyö alkoi jo 1950-luvulla, mutta äänitteet ovat etupäässä 1980- ja 1990-luvulta. Aapo-Matin tahdon mukaisesti Lapin riistanhoitopiiri siirsi kesällä 2007 Tellervo-puolisolta saamansa ääninauhat Lapin maakuntamuseolle. Tarinoiden pääroolissa ovat suurpedot ja hirvenmetsästys. Lapsettoman pariskunnan perilliset lahjoittivat maakuntamuseolle vielä syystalvella 2012 monipuolisen lisäaineiston, joka täydentää runsain piirroin Aapo-Matin henkilökuva.

VUODEN ERÄMIES

Aapo-Matti sai eläissään paljon tunnustusta. Lämpimin lienee ollut valinta vuoden 1997 lappilaiseksi erämieheksi. Nimityksen takana oli Suomen Metsästäjäinliiton Lapin piiri. Ansioiksi luettiin Lapin radion eräohjelmien toimittaminen sekä lappilaisen eräperinteen vaaliminen ja tallentaminen.

Varhaisin Aapo-Matin muistikuva eräretkeltä juontuu vuoden 1926 tietämiin, kun hän riepotti metsällä puupyssyineen isänsä repunkantajana. Yhdeksänvuotiaana eräkärpänen ja lapinkuume puraisi kohtalokkaasti, kun hän sai joululahjaksi A. E. Järvisen teoksen Tapiolan taloissa. Nuoruusvuosina 1935–1939 hän retkeili usein Lapissa sekä taisteli ja erästeli suuren osan sotavuosista Lapissa. Opintojensa jälkeen vuonna 1950 hän sai kaipaamansa toimen pohjoisesta.

Erämies kiinnittyi nopeasti riistanhoitoyhdistysten ja eräseurojen toimintaan. Sodan jälkeen tärkeitä asioita olivat hirvi- ja kanalin-tukannan pelastaminen, hirvilaiduntien kunnostaminen ja lentolaskenta sekä pienpetojen pyynti.

Tellervo ja Aapo-Matti Salmi syksyllä 1944. Kuva: Lapin maakuntamuseo.

METSÄMIESTEN ÄÄNI

Aapo-Matilla oli harvaksen soljuva, matalasointinen radioääni ja haastateltavia kunnioittava asenne. Hän kulki väsymättömästi vuosikymmenet äänityskalustoineen ympäri Lappia. Moni matka tehtiin Lapin radion aloitteesta ja tuella. Varsinaisen päivätyönsä Aapo-Matti teki oppikoulun lehtorina ja kansalaisopiston rehtorina.

Tärkeimmistä erätuntemuksista ja -tarinoista muotoutui kaksi omakustannetta, *Kairojen kutsu* ja *Kiehisää tuntureiden tuntumasta*. Molemmista otettiin useita uusintapainoksia. Kolmas kokoelma erätarinoita oli syntymässä, kun tuoni kaatoi metsämiehen. Aapo-

Matin kirjoitustyyli on selkeä, värikylläinen ja johdonmukainen. Tarinoita elävöittävät valokuvat hän otti itse. Lahjoitukseen sisältyykin tuhansia eräaiheisia valokuvia. Teoksissa on käytetty myös hänen ystävänsä A. Hamaran piirroksia. Lisäksi Aapo-Matin novelleja on julkaistu runsaasti sanoma- ja aikakauslehdissä sekä Otavan teoksessa Eränkävijä ja Kariston teoksessa Erämaailma.

Lahjoituksen kenties merkittävvin osa on 285 C-kasettinauhaa. Niissä 114 Lapin riistamaiden tuntijaa selostaa moninaisia metsästysmuistojaan, joista Aapo-Matti kokosi lukuisia radiolähetyksiä. Haastattelijan mukaan ”tallennustyön ehdoton ykkönen” oli Kittin-

län Lomajärvellä asustanut Arvi Kujala (1902–1987), jonka muisteluksia on aineistossa 12 kasettia.

Nauhoitteiden nimet ovat houkuttelevia: Suuri pata, Loma-Tuokon tarina, Erämiehen taika, Ihminen muuttuu karhuksi, Pankirosvon tarina, Karhunpennut kainalossa kairoilta kotiin, Joutsenten kokous, Jäniksen elämää ja Täyspäinen lappilainen. Aapo-Matti tutustui 1950-luvulla myös Sotkajärven kuuluun karhunkaajaan, Pekka Nilivaaraan (1872–1956). Nili-Pekan, ”eräkaivojen aatelsen”, muisteluksia hän ei vielä tuolloin saanut nauhoitettua, mutta kuvasi erätaitajan kotomaisissaan ja kirjoitti ylös kuulemansa.

LEIJONA SOTAPOLULLA

Lahjoitettu aineisto sisältää kattavasti tietoja myös Aapo-Matin sotataipaleesta. Upseerin sotilaspassista käy ilmi, että taival oli tavanomaista verisempi. Aapo-Matti haavoittui jatkosodassa kuusi kertaa. Hyökkäysvaiheessa 1941 sattui Alakokkolassa luoti jalkaan, 1942 haavoittumiset Savukoskella ja Alakurtissa, 1943 tunkeutui Sieringissä konepistoolin luoti keuhkoon, kesällä 1944 Seitajärvellä puri vihollinen käteen lähitaistelussa ja vielä saksalaisia vastaan syksyllä käytäessä osui Torniossa luoti jalkaan. Aapo-Matti valmistui RUK:sta syyskuussa 1940 ja kävi laskuvarjojääkärikurssin syystalvella 1942. Jatkosodassa hän toimi

kiväärikomppanian päällikkönä ja kaukopartio-osaston päällikkönä ainakin JR 12:n ja ErP 26:n joukoissa. Kaukaisimmat retket veivät aina Muurmannin radalle saakka.

Talvisodassa hän oli asevelvollisena ehtinyt osallistua Viipurinlahden ja Vironlahden taisteluihin. Kapteeniksi hänet ylennettiin 5.10.1944, päivää ennen viimeistä haavoittumistaan. Muusolle saatujen kunniamerkkien joukossa ovat VR III tammenlehvien kera, VR IV tammenlehvien kera, VR IV, rautaristin II-luokan ja Saksan Kotkan ritarikunnan ristin III-luokan merkit sekä niihin liittyvät kunniakirjat. Isänmaallisuus ja sitä ilmentävä hyvä sotilaskunto olivat Aapo-Matille ominaisia piirteitä. Hän oli paitsi oivallinen erämies, myös vanhoille päivilleen asti hyväkuntoinen hiihtäjä.

KANSANOPETUKSEN MONIOTTELIJA

Asetuttuaan Kittilään 1951 Aapo-Matti paneutui toden teolla metsästyksen järjestötoimintaan. Kittilän ja Muonion kaudellaan hän oli mm. Luoteis-Lapin riistanhoitoyhdistyksen nokkamies sekä Kittilän Erämiesten ja Eräseura Muonion Eränkävijäin perustajajäsen. Myöhemmin hän oli ainakin Pirttikoskella toimivan Eräsuaoksen ja Posion riistanhoitoyhdistyksen aktiivijäsen, toiminnanjohtaja ja riistanhoitotoimien vetäjä.

Aapo-Matti Salmi Muonion Vuontisjärvellä 1950-luvun lopulla. Takana Pal-lastunturi. Kuva: Tellervo Salmi, Lapin maakuntamuseo.

Maatalous- ja metsätieteen maisteri pätevoityi biologian lehtoriksi 1955 ja pestautui Posion kansalaisopiston rehtoriksi 1968. Aapo-Matti laati metsästäjätutkintoon valmistavat opetusohjelmat Posion kansalaisopistoa ja Rovaniemen Rovalaa varten. Aikaa myöten ne otettiin monien kansalaisopistojen ohjelmistoon. Kouluhallituksen pyynnöstä hän laati opetusohjelmia, joiden tavoitteena oli suunnata opetusta luokahuoneesta luontoon.

Jäätyään eläkkeelle hän asettui vaimonsa kanssa Rovaniemen Mäkirantaan, mutta jatkoi eräperinteen tallentamista sekä luonto- ja eräohjelmien tekemistä Yleisra-

diolle. Metsällä Aapo-Matti oli onnellinen sekä kaksi- ja nelijalkaisista tovereistaan että erähenkisestä vaimostaan Tellervosta. Eräsuhteestaan hän kirjoitti, ”luonto on ollut minun kirkkoni.” ■

LÄHTEET

Ojala, Juhani: *Aapo-Matti Salmesta Lapin Vuoden Erämies -97*. Juhlakirjoitus.

Salmi, Aapo-Matti: Lapin eräperinne. *Raito* 2/1990.

Salmi, Aapo-Matti: *Kairojen kutsu* (8. painos). Saarijärvi 2004.

Salmi, Aapo-Matti: *Kiebisä tuntureitten tuntumasta* (3. painos). Saarijärvi 2002.

Moniaistinen telttta muistelutilana

HANNA KYLÄNIEMI ■ Lapin maakuntamuseo on kevästä 2010 asti järjestänyt ikäihmisille tarkoitettuja muistelukerhoja yhteistyössä Rovaniemen seurakunnan Helmi-kammarin kanssa. Jokaiselle kerhokerralle on etukäteen suunniteltu teema, johon on liittynyt moniaistista materiaalia ja muita työpajametodeja muistojen herättäjiksi. Tätä työskentelytapaa museo halusi kehittää osatoimijana valtakunnallisessa Aistien – Avoimia oppimisympäristöjä -hankkeessa.

AISTIEN-HANKE

Valtakunnallisessa *Aistien–Avoimia oppimisympäristöjä kehittämässä* -hankkeessa kehitetään moniaistisia oppimisympäristöjä, joissa aisteja hyödynnetään elämyksellisyuden ja oppimisen tukena. Visuaaliset elementit, tunnusteltavat esineet, äänet, tuoksut ja maut herättävät erilaisia muistoja ja mielleyhtymiä. Elämystilojen rakentaminen yhteisöllisesti on tärkeä prosessi – samoin tilat elämysten ja vuorovaikutuksen virittäjänä. Hankeaika on syksystä 2011 vuoden 2013 loppuun. Hankkeen päätoteuttaja on Laurea-ammattikorkeakoulu.

Lapin maakuntamuseossa Aistien-hankkeessa suunniteltiin ja toteutettiin saunomiseen liittyvä moniaistinen muistelutila yhteistyössä Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan kanssa. Telttarakenne hankittiin yhteistyössä hankkeen muiden toimijoiden kanssa. Lapin yliopiston opiskelija Noora

Saunatilan pystytys.
Kuva: Jukka Suvi-
lehto, Lapin maa-
kuntamuseo.

Hattunen suunnitteli ja toteutti varsinaisen moniaistisen ja siirrettävän telttatilan toimivaksi kokonaisuudeksi syksyllä 2012. Muistelutilaa voidaan hyödyntää erityisesti museorakennuksen ulkopuolella: jalkautumalla kirjastoihin, hoitokoteihin ja syrjäkyliin. Näin tavoitetaan asiakasryhmiä, joille museon palveluiden käyttäminen olisi muuten vaikeaa.

IKÄIHMISTEN SAUNAMUISTOJA

Teltoa lähti Rovaniemellä kiertuulle helmi- ja maaliskuussa 2013. Ensimmäinen vierailupaikka oli Muistitupa, jota ylläpitää Lapin Muistiyhdistys ry. Moniaistinen tila innoitti kahta miesryhmää kertomaan monenlaisia saunamuistoja lapsuudesta, sotavuosilta, savotta-ajoilta ja myös eläkepäiviltä. Vierailun kiinnostavimpia muisteluksia oli dramaattinen tarina jatkosodan ajan partisaaniväijytyksestä.

Saunatila jatkoi vierailuja Rautiosaaren palvelukodissa, Palosalmen hoitokodissa ja Saarenkodissa. Tila oli lisäksi esillä museon perusnäyttelyssä Arktikumissa, jolloin siellä vieraili Helmikamarin muistelukerhon väki. Jokainen vierailukerta oli erilainen, kuullut saunamuistot erityisiä ja kohdatut vierailijat ainutlaatuisia.

Moniaistisen tilan kuljetukseen ja pystytykseen tarvitaan kaksi museon työntekijää. Varsinainen käyttö vaatii vähintään yhden henkilön, mutta käytännössä tarvetta on kahdelle. Muistelu ja keskustelu ovat vuorovaikutteista toimintaa, jossa tilan aistimateriaalien lisäksi vähintään yhtä tärkeää on kuunteleva ja keskusteleva ihmisen. Tilaan mahtuu kerrallaan 5–7 vierasta. Tämän kokoisella ryhmällä vastavuoroinen keskustelu on vielä mahdollista. Keskustelijalla täytyy myös olla mahdollisuus saada luonteva kontakti

jokaiseen vieraaseen. Vierailuajat tilassa ovat vaihtelevia. Jotkut vieraat viihtyvät 5 minuuttia, toiset yli puoli tuntia.

Aistitila sisältää monenlaisia virikkeitä. Saunatilassa tärkein huomion keskipiste on seinälle projisoitu savusaunavideo, joka johdattaa vieraat saunatunnelmaan. Erityisesti muistisairaiden vieraiden kanssa materiaalit ovat tärkeitä. Vastan, lipeäsaippuan ja pyykkilaudan koskettaminen ja haistaminen avasivat monia keskustelun aiheita. Oleellista on antaa vieraille oma aika tutkia asioita ja materiaaleja.

MUISTELEMINEN JA MUISTITIEDON KERÄÄMINEN

Muistitiedot ovat museoissa yleensä esineiden ja valokuvien kontekstittietoja ja tarinoita, jotka muodostavat kokoelmien ydinsisällön. Muistitietoa hyödynnetään laajasti näyttely- ja tutkimustoiminnassa, mutta sillä on myös laajempi merkitys. Muistitiedosta rakentuu tietyn alueen tai ihmisryhmän yhteinen kulttuurinen omaisuus. Uudenlaista ajattelua on, että keräämisen ja tallentamisen ohella museo osallistuu vastavuoroisesti muistitiedon jakamiseen muistelijoiden

Muisteluhetki moniaistisessa tilassa. Kuva: Jukka Suvilehto, Lapin maakuntamuseo.

kesken ja auttaa ihmisiä kollektiivisessa muistelemisessa. Tällöin yhdistyvät muistitiedon funktiot: museon tallennustyö ja yhteisön hyvinvointi.

Mielenkiintoinen seikka muistojen jakamisessa on myös oppiminen; muistojen jakaminen keskustellen muiden kanssa on osa vastavuoroista oppimisprosessia. Muistisairaiden ihmisten kohdalla kyse on myös muistin toiminnan tukemisesta.

Kollektiivisen muistelemisen aikana kuultujen tietojen tallentaminen museon tietovarantoihin on ongelmallista. Moniaistisessa tilassa useat ihmiset keskustelivat yhtäaikaaisesti, ja muistitieto rakentuu useista pätkittäisistä kertomuksista. Lapin maakuntamuseossa asia ratkaistiin käyttämällä hankkeessa samaa metodologia kuin Helmikammarin muisteluterhoissakin. Muistelutilanteessa on läsnä kaksi museon työntekijää. He osallistuvat keskusteluun, painavat mieleensä kuullut yksityiskohdat ja tarpeen vaatiessa tekevät lyhyitä muistiinpanoja. Muistelutilanteen jälkeen työntekijät yhdessä purkavat tilaisuuden annin keskustelemalla ja tekemällä muistiinpanoja. Kahden ihmisen työskentelyllä saadaan luotettavampi tulos. Aistien-hankkeessa muistitiedot kirjoitettiin museon luettelointiohjelman tietokantaan, johon luotiin oma kansio tätä hanketta ja sen dokumentointia varten.

Moniaistisen saunatilan vierailuista saatu palaute oli rohkaisevaa. Yleisin kommentti oli, että museon jalkautuvaa ja erityisesti ikäihmisille suunnattua toimintaa toivottiin lisää. Palvelukotien henkilökunta piti ikäihmisille ja muistisairaille suunnattua moniaistista tilaa onnistuneena ja virkistävänä toimintamuotona. Parasta olivat hetket, jolloin tilan vieraat innostuivat vilkkaasti keskustelemaan keskenään.

Museo sai vierailuista kahdenlaista hyötyä: saunomiseen liittyvää muistitietoa kertyi runsaasti, mutta sen lisäksi tärkeää oli hyvinvointiin, yhteisöllisyyteen ja virkistymiseen liittyvä anti. Museo ei ole vain yhteiskunnan muisti, vaan parhaimmillaan se on aktiivinen toimija ympäröivässä yhteisössään. Se edellyttää museolta aktiivista toimimista seiinensä ulkopuolella ja vastavuoroista kommunikointia. ■

Kannattaa katsoa

www.aistienmenetelma.net

Saksalaismuisto Sompiosta

LAURI HIHNAVAARA Aika on otollinen puhua vapaasti mielenkiintoisesta historiallisesta vaiheesta, kun saksalaiset aseveljet asuttivat Lappia sotavuosina 1941–1944. Suomelle tilanne oli pakon sanelema ja vastuullista politiikkaa. Kovien koettelemusten karaisema kansa selviytyi ja soti vielä Neuvostoliiton pakottaen ehdoin entistä aseveljeä vastaan. Maa säilytti itsenäisyytensä ja vaurastui. Käynti saksalaissotilaiden muistoksi ja hautapaikaksi rakennetulla Rovaniemen Norvajärven kappelilla panee miettimään, mitä ihmisen pahuus on pahimmillaan.

Omakohtainen kokemukseni tuosta ajasta ja saksalaisista on seuraavanlainen. Saksalaiset tulivat ja autoivat, kun olin seitsemän ikäinen ja asuimme Moskun erämaatalossa. Mari-äiti oli mennyt kirkolle ja minä raukka sairastuin heti hänen lähtönsä jälkeen hirvittävään kuumetautiin. Suloveljellä oli kyllä tukenani, mutta ei hän pystynyt tekemään hyväkseni mitään, eikä avuttomana hakenut apuakaan.

Elin hirvittävän viikon, mutta joskus kun olo helpotti, karkasin avojaloin juoksemaan käpykan-kaalle. Yritin juosta pahaa tautia karkuun, hourin ja höpötin. Uskoin Sulo-veljen hylänneen minut kamariin kuolemaan. Loppuvii-kosta hän ei käynyt päiväkausiin edes katsomassa.

Viimein äiti tuli ja riensi tuulis-päänä katsomaan minua. Samoilta sijoiltaan hän paineli takaisin Korvaseen, seitsemän kilometrin päähän. Hän sai puhelun Sodan-kylään ja soitti Vuotsoon, josta saksalaisten tukikohdasta luvattiin apua. Mari körötteli saksalaisjeepissä takaisin Moskuun. Ummikko tohtori tutki ja suomalaisen sairaanhoitaja tulkkasi. Tunti heidän käyntinsä jälkeen paikalle sattunut tuhaseppä kummasteli, että ”nyt tuo pojan pentele on jo pystyssä.” Olen ikäni ollut kiitollinen ja rukoilut tuon tohtorin puolesta, sillä hän pelasti elämäni. Tohtorin mukaan olin sairastanut pahan kurkkutu-lehduksen.

Uutisia

Palsa-museon ja Särestöniemi-museon kuulumisia

Taiteilija Kalervo Palsan (1947–1987) kotimökki ja Getsemaneateljee herättivät kiinnostusta heti avauduttuaan 5.6.2013. Syyskuun loppuun mennessä museoon ehti tutustua 1434 asiakasta. Niin kittiläläiset kuin ympäri Suomen saapuneet kävijät saivat tuntuman taiteilijan elinympäristöön: asuinmökkiin, jota kutsutaan Porvoon mökiksi taiteilijan isän Hugo Palsan mukaan, sekä 1950-luvulla rakennettuun makasiiniin, josta tuli taiteilijan ateljee ja turvapaikka.

Lapin sodan tuhoilta säästynyt mökki piti pintansa myös sotien jälkeen, vaikka Kittilän kirkonkylän Narikan alueen muut mökit, kujat ja hevostiet jäivät myöhemmin alueelle nousseiden omakotitalojen ja uusien teiden alle. Museota toteutettaessa päädyttiin asuinrakennuksen interiöörissä esittelemään aikaa, jolloin Kalervo asui siellä yhdessä isänsä, äitinsä Hilja Kenttälän ja veljiensä kanssa. Viimeiset neljä vuotta elämästään taitelija asui yksin.

Palsan kotimökin interiöörissä on palattu 1950- ja 1960-luvuille.
Kuva: Heli Tuhkanen, Särestöniemi-museo.

Getsemane-ateljee kertoo karua kieltään Kalervo Palsan työskentely- ja elinolosuhteista. Vuoramatton, lautarakenteinen rakennus oli kylmä. Vesi jäättyi yön aikana astiaan ja taiteilija nukkui yönsä kerrossängyssään karvalakki päässä. Palsa hankki valopetroli-lämmittimen, mutta siitä leviävän katkun takia sitä ei voinut käyttää yöllä. Taiteilijalta jääneet pienet pigmenttijuuhapurkit, halvat akvarellivärit ja siveltimet kertovat konkreettisesti taiteilijan köyhyydestä. Palsan laaja lukeneisuus heijastuu hänen omistamastaan kirjallisuudesta, joka on kekseliäästi sijoitettu Valion muovisista maitolaatikoista tehtyihin kirjahyllyihin. Palsa teki maalausten ohella myös veistoksia, joita on esillä ateljeessa. Hätkähdyttävimmän vaikutuksen tekevät kui-

tenkin ateljeen seinämaalaukset, joiden synkät ja kärsivät hahmot Palsa maalasi lievittääkseen sisäistä ahdistustaan.

Palsa-museo avautuu jälleen ensi kesäkuussa. Museo on Kauko Sorjosen säätiön omistuksessa, mutta sitä hallinnoidaan Särestöniemi-museon kautta. Särestöniemi-museon johtaja Liisa Tervahauta jäi eläkkeelle lokakuussa, mutta hän jatkaa Särestöniemen Museosäätiön asiamiehenä. Anne Koskamo aloitti vt. museonjohtajana syyskuussa. Taidemuseon Gallerian päänäyttely vaihtuu vuoden lopussa ja uutena teemana on vuodenkierto taiteilijan silmin. Reidar Särestöniemen teoksissa kuvastuvat niin vaihtuvat vuodenajat kuin niiden vaikutus lapsuusajan maanviljelijäperheen elämään ja ympäröivään maisemaan.

Anne Koskamo

Dálá Dáidda – Saamelaista nykytaidetta

Rovaniemen taidemuseo järjestää Korundissa 1.3.–25.05.2014 laajan kansainvälisen saamelaisen nykytaiteen näyttelyn, joka esittelee mielenkiintoisimmat saamelaisen taiteen ilmiöt ja teokset 2010-luvulta. Näyttelyyn kutsutaan noin 20 taiteilijaa Norjasta, Ruotsista, Suomesta ja mahdollisesti myös Venäjältä.

Saamelaisen nykytaiteen katsauksen järjestäminen on erittäin tärkeää ja ajankohtaista. Näyttely herättää kysymyksiä saamelaisu-

desta, sen kulttuurin voimasta ja roolista maailmassa, joka muuttuu vauhdilla ja voimalla. Näyttely ja sen dokumentointi luo hyvän pohjan saamelaisen nykytaiteen tutkimukselle.

Näyttelyssä on mukana monenlaisia tekniikoita: maalauksia, veistoksia, videoita, installaatiota, performansseja ja yksi pop-up-butiiikki. Osa taiteilijoista toimii aktiivisesti myös road movien ja musiikkivideoiden parissa yhdistäen eri tyyllilajeja. Sosiaalisen

median käyttö taiteessa on tuttua monille nuorille tekijöille. Jotkut taiteilijat yhdistelevät teoksiinsa myös perinteistä käsityötä hyvin luovalla tavalla.

Osa taiteilijoista pyrkii vaikuttamaan taiteellaan ja käyttäen ilmaisuvoimaansa yhteiskunnan muuttamiseen. Tällä hetkellä saamelaisalueella on ilmassa kovin paljon jännitteitä. Kaivosteollisuuden voimakas kasvu pohjoisessa, ilmaston muutoksen aiheuttamat vaikutukset, ILO-sopimuksen tilanne Suomessa ja saame-

laisidentiteettikysymykset ovat ajankohtaisia aiheita, joita myös taiteilijat kommentoivat teoksiltaan. Alkuperäiskansaa koskevaa problematiikkaa täydentävät saamelaisyhteisön sisäiset jännitteet sekä saamelaisuuden määritelmä.

Näyttelyn yhteydessä toteutetaan näyttelyjulkaisu ja järjestetään seminaari sekä työpajoja lapsille ja nuorille. Näyttelyprojektia tukevat Jenny ja Antti Wihurin rahasto, Sametinget (Ruotsi) ja Pohjoismainen kulttuurirahasto.

Riitta Kuusikko

Savotta-hankkeella lisää elinvuosia museorakennuksille

Lapin metsämuseon EAKR-rahoitteinen hanke *Savotta – Lapin metsämuseosta kulttuurimatkailun vetovoimatekijä* päättyi syksyllä 2013. Kaksivuotisen projektin aikana museoalueella saatiin varsin hyvää ja näkyvää aikaiseksi. Monien museorakennusten elinikä lisääntyi varmasti kymmenillä vuosilla, ja näin aineellista Lapin suurten savottojen ja uiton kulttuurihistoriaa säilyy myös tuleville sukupolville. Hankkeen restaurointiyrittäjäksi valittu restaurointimestari Marko Korkeasalo miehineen teki valtavan urakan mm. parin rakennuksen perustusten uusimisessa ja useiden kattojen kunnostamisessa.

Museon vahtimestarin asuntona toiminut ns. virkateknikon talo 1930-luvulta ennallistettiin sisä-

osiltaan vastaamaan alkuperäistä huonejakoa. Virkatalon remontin myötä Lapin metsämuseo sai erittäin viihtyisän asiakaspalvelutilan, johon kuuluu pieni museokauppa ja -kahvila. Lisäksi museolle saatiin toimistotilat, jotka puuttuivat aiemmin kokonaan. Hankkeen loppumetreillä tehtiin vielä iso työ museon kulkuväylien tasoituksessa ja päällystyksessä.

Hankkeen aikana metsämuseolle laadittiin museotoimintaa tukeva kokoelmaohjelma. Lisäksi museo-opetukseen liittyen koottiin ohjeita ja vinkkejä onnistuneen museovierailun järjestämiseksi ja myös museon viestintää ja markkinointia kehitettiin. Museon uudet nettisivut avattiin vuoden 2012 alussa osoitteessa www.lapinmetsamuseo.fi.

Projektin kaikki toiveet ja tavoitteet eivät täyttyneet. Ympäri- vuotisen työntekijän palkkaaminen ei tullut mahdolliseksi. Se taas tekee haasteelliseksi kulttuurimat- kailun kehittämisen, sillä monet matkanjärjestäjät suunnittelevat toimintaansa useiden vuosien aikajänteellä. Todellisuudessa pienten museoiden toimintaa pyöritetään avustusten varassa, ja usein esimerkiksi kesätyöntekijän palkkaustilanne pystytään

tarkentamaan vasta juuri kesän korvalla. Toisekseen monilla matkailualan toimijoilla on omat valmiit pakettinsa, joihin museon on vaikea päästä mukaan.

Lapin metsämuseoyhdistyksellä on hankkeen myötä erinomaiset edellytykset kehittää museonsa toimintaa. Tähän tarvitaan yhteistä tahtoa sekä museoyhdistykseltä, asiakkailta, yhteistyökumppaneilta että rahoittajilta.

Tuija Alariesto

Vihreän linja-auton tarina

Museorekisteriin kuuluva Ford Model TT. Kuva: Hanna Kyläniemi, Lapin maakuntamuseo.

Lapin maakuntamuseon kokoelmiin on deponoitu vm 1925 oleva linja-auto, jonka on aikoinaan omistanut Matti Lohi Ranualla. Autolla on ajettu henkilö- ja tavari- liikennettä Ranuan ja Pudasjärven välillä vuodesta 1925 toden-

näköisesti vuoteen 1932. Auton korista löytyi kunnostettaessa myös ”hilkun kolikko” (25-penninen) vuodelta 1942, mikä viittaa siihen, että se on voinut olla käytössä sota-aikanakin.

Auton kuljettajaksi rekisterioitteessa vuosina 1927 ja 1929 on merkitty Kalle Koivula. Otteessa mainitaan myös auton käytöstä (1927–1932): Liikenneluvan ammattimaista tavaraliikennettä varten Ranuan pitäjän taksalla (rasikas tavara ½ penniä ja keveästä, tilaa ottavasta ja helposti särkyvästä 1 penni kilolta kilometriä kohti).

Auto on rungoltaan Ford Model TT ja se on rekisteröity kuorma-autoksi. Auton vanerinen kori on valmistettu Pietarsaareissa. Penkin alta löytyy lyijykynämerkintä Håkan Fröjdholm ja päivämäärä 17.11.1924. Fröjdholm oli hienopuuseppä, joka oli ollut töissä Amerikassa Essexin autotehtaalla

koriseppänä. Hän rakensi Suomessa kaikkiaan viisi kyseisenlaisia vanerista linja-auton koria.

Eläkevaari ja mobilisti Arvo Hiukka löysi linja-auton raadon, joka oli vuosien saatossa toiminut myös lammassuojana. Hän kunnosti ja rakensi pieteetillä linja-auton takaisin liikennöitävään kuntoon vuosien 2009–2012 aikana. Museorekisteriin auto hyväksyttiin kesällä 2013. Arvo Hiukka on myös onnistunut selvittämään auton käyttö- ja valmistushistoriaa varsin paljon. Valmis projekti ei siis ole vain kunnostettu kulku-neuvo, vaan myös mielenkiintoinen pala Ranuan seudun liikennehistoriaa.

Hanna Kyläniemi

Yhteistyöllä, yhteisvoimin - Lapin työväen vuosisata

Itsenäisyyspäivänä avautunut Lapin maakuntamuseon tuottama erikoisnäyttely kertoo työväenliikkeen syntyvuosista, kehityksestä ja vaikuttavuudesta 1900-luvun tapahtumien keskellä. Vuosisadan ajan eläneet ideologiset tavoitteet kuten solidaarisuus, sivistysihanne, ihmisarvo ja työtätekevien entistä paremman tulevaisuuden tavoittelu koetaan nyt saavutetuiksi. Työväestön parantunut asema nyky-yhteiskunnassa kertoo, miten merkittävää työväestön vuosisadan mittainen yhteisvoima ja yhteistyö ovat olleet.

Suomen kansa alkoi osallistua kansalais- ja yhdistystoimintaan 1800-luvun lopussa. Järjestäytymisen into levisi nopeasti myös Peräpohjolaan ja Lappiin. Järjestäytymisen taustalla oli uudenlainen näkemys siitä, että olemassa olevia oloja voitiin parantaa. Lakkoilu, marssit, poliittinen liikehdintä, protestoinnit ja lehtien kautta tapahtunut vaikuttaminen olivat tärkeimpiä keinoja muutoksen aikaansaamiseksi. Aktiivisesta poliittisesta työväenliikkeestä on 1960-luvulta lähtien siirrytty yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kansalaisliikkeiden avulla.

Maakuntamuseon näyttely kertoo paitsi ammatillisesta järjestäytymisestä myös siihen liittyneestä muusta toiminnasta kuten teatterista, urheilusta ja osuusliikkeestä. Työväentalot olivat työväen yhteiskunnallisen toiminnan keskuksia. Niihin kokoonnuttiin paitsi poliittisiin tapahtumiin myös monenlaisiin kokouksiin, huvituksiin ja juhliin. Sali, näyttämö ja buffetti eli kahvila tarjosivat puitteet toiminnalle, jossa olivat mukana työväen omat urheiluseurat painijoihin, nyrkkeilijöihin ja voimistelijoihin. Oma teatteri esitti näytelmiä, orkesteri soitti ja kuoro lauloi, lapset ja nuoret touhusivat omiaan. Myös vappukulkueet marssivat lippuineen työväentalolle.

Näyttelyvieras pääsee tutustumaan lappilaiseen työväentaloon, osuuskauppaan sekä sivistys- ja sosiaalityön uranuurtajan Kerttu

Värnin työhuoneeseen. Lisäksi esillä on muun muassa historiallisia valokuvia, painihaalari 1900-luvun alusta ja marssilippuja. Näyttelyn käsikirjoituksen on laatinut yliopistonlehtori Matti Enbuske Oulusta. Näyttely on valmistettu yhteistyössä Työväen museo Werstaan ja useiden lappilaisten toimijoiden kanssa.

Lapin maakuntamuseo sai keväällä 2013 Museovirastolta harkinnanvaraista avustusta *Kyläillä ja keskustella -näyttely tiedonkeruun ja -jakamisen välineenä* -hankkeeseen. Avustus antoi mahdollisuuden etsiä uusia tapoja talentaa, esittää ja jakaa tietoa. Yhteistyöllä-näyttelyssä voi perehtyä aiheeseen syvällisemmin lisätyn todellisuuden avulla (augmented reality). Näyttelykävijä voi ladata mobiililaitteeseensa lisätyn todellisuuden sovelluksen ja sen avulla päästä mm. kuuntelemaan työvä-

Näyttelyjuliste: graafikko Ulla Etto.

Kallon työväentalo. Kuva: Ulla Viitanen.

enlauluja ja katselemaan videoita. Lisätty todellisuus yhdistää reaali- ja digitaalista maailmaa, ja sen käyttöä testataan nyt Lapin maakuntamuseossa ensimmäisen kerran.

Kyläillä ja keskustella -hanke pyrkii myös luomaan keskustelun ja vuorovaikutteisen osion lappilaisen työväentalon kanssa. Kolmelle työväentalolle annetaan mahdollisuus osallistua aktiivisesti ja jakaa tarinansa. Hankkeen rahoituksella työväentaloille valmistui kiertävä rinnakkaisnäyttely. Internetin välityksellä luodaan liveyhteys, jonka avulla Arktikumien näyttelystä on yhteys työväentaloon ja työväentalosta Arktikumien näyttelyyn. Tärkeää on kahden toisistaan fyysisesti kaukana sijaitsevan näyttelytilan

linkittyminen keskenään ja keskusteluyhteys niiden välillä sovitusti aikoina. Näyttelyvieraat voivat osallistua yhteydenpitoon vierailunsa aikana. Uuden tekniikan myötä on tavoitteena kehittää toiminta- ja näyttelykeinoja, joita voidaan käyttää tulevaisuudessa maakunnallisissa museotyöissä. Varsinainen näyttely on esillä Lapin maakuntamuseossa Arktikumissa 4.5.2014 asti ja rinnakkaisnäyttely kolmessa eri työväentalossa:

Kemijärven työväentalossa
4.12.2013–2.2.2014,
Kemissä Veitsiluodon työväentalossa
7.2.–11.4.2014 ja
Kittilässä Kallon työväentalossa
16.4.–18.5.2014.

Ulla Viitanen

Tämän numeron kirjoittajat

ANNA-MAIJA ALAJÄÄSKÖ

FM, lehtori, Rovaniemi

TUIJA ALARIESTO

*FM, näyttelyamanuessi
Lapin maakuntamuseo
Savotta-hankkeen projekti-
päällikkö 2011–2013*

SUVI HARJU

*FM, kuva-arkistonhoitaja
Lapin maakuntamuseo*

TIINA HARJUMAA

*kulttuurihistorian opiskelija,
Ranua*

LAURI HIHNAVAARA

kirjailija, Luulaja

ARJA JOMPPANEN

*FM, intendentti
Saamelaismuseum Siida*

ANNE KOSKAMO

*FM, vt. museonjohtaja
Särestöniemi-museo*

HANNU KOTIVUORI

*FL, intendentti
Lapin maakuntamuseo*

RIITTA KUUSIKKO

*FM, amanuessi
Rovaniemen taidemuseo*

HANNA KYLÄNIEMI

*FM, amanuessi
Lapin maakuntamuseo*

CHARLOTTE MALAPRADE

tutkija, Espoo

HANNA MATTILA

*FM, amanuessi,
Kultamuseo*

MATLEENA MUHONEN

*maisema-arkkitehti,
Helsinki*

ANSSI RUUSUVUORI

*arkkitehti SAFA,
puukontekijä, Piikkiö*

JUKKA RÄISÄNEN

*FM, geologi
GTK, Rovaniemi*

MERVI SAVOLAINEN

*maisema-arkkitehti,
Helsinki*

MARITA VIINAMÄKI

*FM, tutkija
Työväenmuseum Werstas*

ULLA VIITANEN

*FM, projektitutkija,
Lapin maakuntamuseo*

LAPIN MAAKUNTAMUSEO

Arktikum
Pohjoisranta 4
96200 Rovaniemi

Puhelin 016 322 8589

Sähköposti: etunimi.sukunimi@rovaniemi.fi
Internet: www.rovaniemi.fi/maakuntamuseo

Henkilökunta
Museotoimenjohtaja Hilikka Liikkanen
016 322 2819 (Rovaniemen taidemuseo)

Intendentti, arkeologi Hannu Kotivuori
016 322 2854

Näyttelyamanuenssi Tuija Alariesto
016 322 8577

Kuva-arkistonhoitaja Suvi Harju
016 322 3095

Amanuenssi (kokoelmat) Hanna Kyläniemi
016 322 2853

Opas-valvoja Maisa Laitinen
016 322 8578

Amanuenssi (luonnontiede) Stephanie C. Lefrère
016 322 2484

Opas-valvoja Merja Lehtovirta-Aho
016 322 8582

Maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen
016 322 2791

Museomestari Teijo Rovannerä
016 322 8585

Valokuvaaja Jukka Suvilehto
016 322 2858
[jukkai.suvilehto\(at\)rovaniemi.fi](mailto:jukkai.suvilehto(at)rovaniemi.fi)

ARKTIKUM avoinna 2014

1.1.–12.1.	päivittäin	9–18
13.1.–31.5.	ti-su	10–18
1.6.–31.8.	päivittäin	9–18
1.9.–30.11.	ti-su	10–18
1.12.–31.12.	päivittäin	9–18

Varaukset ja lisätiedot (016) 322 3260
www.arktikum.fi

LAPIN MAAKUNTAMUSEO
THE PROVINCIAL MUSEUM OF LAPLAND
ARCTIKUM, POHJOISRANTA 4, FIN-96200 ROVANIEMI, FINLAND